

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

ŽENSKA REPRODUKTIVNA TIJELA

Diplomski rad

studentica: Franka Zlatić

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Odsjek za kulturalne studije

ak. god.: 2017./2018.

ŽENSKA REPRODUKTIVNA TIJELA

DIPLOMSKI RAD

studentica: Franka Zlatić

mentorica: dr.sc. Brigita Miloš

Rijeka, kolovoz, 2018.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
SAŽETAK.....	4
KLJUČNE RIJEČI	4
UVOD	5
PLODNOST – SEKSUALNOST – REPRODUKTIVNOST	6
SEKSUALNOST.....	6
PLODNOST	8
REPRODUKTIVNOST.....	12
RAZVOJ REPRODUKTIVNIH ZNANOSTI	16
PREMA PRAGMATICI REPRODUKTIVNIH SUSTAVA.....	20
TRUDNOĆA I REPRODUKTIVNOST KAO VRIJEDNOST	23
TRUDNA TIJELA	28
NEPLODNOST.....	29
REPRODUKTIVNE TEHNOLOGIJE - TKO JE PRAVA MAJKA?.....	34
POBAČAJ	39
PRAVO NA NE-REPRODUKCIJU	41
BITI ILI POSTATI REPRODUKTIVNO TIJELO	44
BITI REPRODUKTIVNO TIJELO	44
POSTATI REPRODUKTIVNO TIJELO.....	45
ZAKLJUČAK	49
BIBLIOGRAFIJA	50

SAŽETAK

Rad proučava pitanje reproduktivnog tijela u kontekstu odnosa muško tijelo – žensko tijelo, ali i između samih ženskih tijela. Propituju se pitanja trudnoće, neplodnosti, reproduktivnih tehnologija, te na kraju pitanje reprodukcije kao izbora, a ne kao biološke predodređenosti. Kroz biološke podatke, povijest razvoja reproduktivnih znanosti, uključujući i kontracepcije i tehnologiju promatra se diskurs reproduktivnosti kao ženske biološke predodređenosti i temeljne funkcije koju bi svaka žena trebala ispuniti. Rad želi ukazati na svijest o reproduktivnosti kao odabiru, o postajanju reproduktivnim tijelom, naspram pasivnog bivanja reproduktivnim tijelom.

KLJUČNE RIJEČI

Reproduktivnost, plodnost, seksualnost, muško tijelo, žensko tijelo, oplodnja, trudnoća, reproduktivna prava, reproduktivne tehnologije, neplodnost

ABSTRACT

This work examines the questions of human reproduction, but not in the way of reproductive rights, but in a way that tries to define the reproductive body itself. Questions of fertility, infertility, pregnancy, insemination, reproductive technologies, contraception are viewed through biology, philosophy and ethics. The main point is to show the question of reproduction as a matter of choice, and not as a biological predisposition, as it is presented many times in the context of women labour and their status in the society.

KEY WORDS

Reproductivity, fecundity, sexuality, male body, female body, insemination, pregnancy, reproductive rights, reproductive technologies, infertility

UVOD

Ovaj će se rad baviti temom reproduktivnosti, temeljenom na biološkim podacima te kroz već poznate i obrađene pristupe filozofije, etike i feminizma, ali postaviti će i neka nova pitanja.

Definiranjem temeljnih pojmova, kao što su seksualnost, plodnost i reproduktivnost, te postepenim osvrtnjem na nove momente, cilj je rada potaknuti na razmišljanje o pojmovima koje često danas koristimo olako, a posebice zato što živimo u nezavidnom vremenu kada želimo dokazati da su ženska reproduktivna prava jedna od temeljnih ljudskih prava. Ženska je reproduktivnost uzeta zdravo za gotovo, kao reproduktivnost *eo ipso*, kao svojstvo koje svaka žena ima ili čak mora imati, i naravno, poželjno ju je ostvariti. Ostvariti je u smislu donošenja novog života na svijet, u smislu postajanja majkom, jer time žena navodno ostvaruje svoju životnu funkciju. U tom će se kontekstu govoriti i o muškim tijelima, čiji reproduktivni organi imaju istu funkciju kao i ženski, barem sve do trenutka oplodnje. Razdoblje nakon oplodnje trenutak je razdvajanja ženskog tijela od sama sebe, njegova transformiranja i sve nakon tog trenutka tiče se žene same.

Kod propitkivanja reproduktivnog tijela dotaknut će se i pitanja pobačaja, surogat majki, umjetne oplodnje, kao i generalno aspekti reproduktivne tehnologije koje je donijelo 20. stoljeće, skupa s razvojem cjelokupnih reproduktivnih znanosti.

Cilj ovog rada nije osporiti reproduktivnost muškog tijela, ili ženskog koje nije zatrudnjelo prirodnim putem, ili nije zatrudnjelo uopće. Cilj je ovog rada postaviti pitanje možemo li smatrati svako žensko tijelo reproduktivnim, bez obzira na ostvarenje njegova potencijala plodnosti i reproduktivnosti?

Kroz rad će se sve teme koje će se dotaknuti predstaviti kroz dvije prizme i opozicijske strane: da, tijelo o kojem se priča je reproduktivno, i ne, tijelo o kojem se priča nije reproduktivno. Često će biti teško donijeti zaključak, katkad ga neće ni biti, jer je poanta rada podići svjesnost o uporabi pojma reprodukcija. Što je to točno reproduktivno tijelo?

U ovom radu tema analize nisu reproduktivna prava, već tijela koja se miču s periferije u centar pozornosti, i to prvenstveno ženska tijela. Fokus ovog rada je nova perspektiva na pojam reproduktivnosti, ona koja govori o tom pojmu kao odabiru, te kako se odnosimo prema tom odabiru, a ne kao prema biološkom određenju i ispunjenju njegove funkcije.

PLODNOST – SEKSUALNOST – REPRODUKTIVNOST

Na samom početku valjalo bi objasniti pojmove koji će se često spominjati u sljedećim poglavljima. Oni često interferiraju, pomiču jedan drugome granice, te se u nekim kontekstima čak i spajaju. Oni su međusobno povezani, nerijetko i neraskidivi, ali svaki za sebe mogu stajati neovisno i samostalno. To su pojmovi seksualnost (spolnost), plodnost i reproduktivnost.

"U vezi sa seksualnošću, uvijek je postojao rizik od reprodukcije, forme analize fokusirale su se na organizaciju domena učenja o tehnikama i prisili, kao u mojim prethodnim dijelima o bolesti i kriminalitetu." (prijevod moj, svi ostali prijevodi osim ako nije drugačije naznačeno također su moji. Foucault u Rabinow, 1984:339)

Sva su se tri pojma s početkom 20. stoljeća našla u fokusu pokušaja nadzora i kontrole.

Reproduktivnost je postao pojam kojeg se planira i kontrolira i o kojem država ima štošta za reći, a seksualnost je (p)ostala tabu tema. Kao što i Foucault kaže u Povijesti seksualnosti:

"Pozicioniranje seksa: ne kroz strogost tabua, već kao nužnost njegova reguliranja kroz korisne javne diskurse.", pri čemu želi maknuti seksualnost od osjećaja srama i domene doma. (Foucault, 1978:25)

Upravljanje plodnosti je dovelo do razvoja novih reproduktivnih tehnologija, pokušavajući nadoknaditi i eliminirati nedostatke koje je uzrokovala neplodnost.

SEKSUALNOST

Seksualnost, koja se u hrvatskom jeziku koristi i kao spolnost, ima nekoliko značenja. Elisabeth Grosz je u knjizi *Volatile bodies* (1994) posvetila veliki dio tom, kako ga ona naziva, fluidnom, promjenljivom i nestalnom pojmu. Kaže da postoje barem četiri značenja i konteksta u kojima se riječ seksualnost koristi.

Prvi smisao riječi je nagon, impuls ili pogon. Nagon koji postoji i u životinjskom svijetu, koji nas tjera na akciju, na neku radnju, a tim se kontekstom ponajviše bavilo polje psihoanalize. U tom je polju falus muški pokretač svega, a klitoris ima veću ulogu i važnost od jajnika i maternice, iako treba imati na umu da je i ovdje akcent na muškom libidu i problematici (Edipov kompleks), dok su problemi vezani uz ženu i njenu seksualnost marginalizirani.

Drugo značenje obuzima sam pojam akcije i nekog čina, koji uključuju tijela, organe i užitke, koji mogu i ne moraju uključivati orgazam.

Treće značenje je ono bazično binarno – spolno, odnosno rodno.

I zadnje, četvrto, po Grosz, uključuje set orijentacija, pozicija i želja, u odnosu na koje se formiraju pojedinačne želje za užitkom nekog subjekta. (Grosz, 1994:ix)

Primorac navodi kako zapadna misao nudi četiri obuhvatne koncepcije seksa i seksualnosti, od čega je prva pripadna rađanju djece, druga je vezana za stanoviti tip osobne ljubavi, treća se tiče osebnog govora tijela, a četvrta opisuje seksualnost kao izvorište stanovite vrste užitka. (Primorac, 2003:9)

Da se sad vratimo na osnovnu podjelu seksualnosti ili spolnosti – na dva spola, koja nas određuju ne samo biološki, već i u društveno-kulturnom kontekstu. U De Beauvoirskom smislu historijskog materijalizma, biološka osnova spola ima centralnu ulogu u konstruiranju društva i generalno vrijednosti. Pa tako ona kaže da na taj način ženu obilježavaju dvije esencijalne biološke crte: uže je podređena vrsti i njen utjecaj na svijet je znatno manji nego muškarčev. (De Beauvoir, 2016:70) Također, kod spominjanja esencijalizma i bioloških binarnosti, ime koje je nemoguće zaobići je i Luce Irigaray, koja tvrdi da su biološke karakteristike temeljne za stvaranje ženskog subjekta, ali u smislu njegove neprisutnosti naspram muškog subjekta, a i Elisabeth Grosz će se tu složiti: "Naše koncepcije realnosti, znanja, istine, politike, etike i estetike su sve koncepti seksualno specifičnih – i dosada u našoj povijesti, najčešće muških – tijela, i time su implicirani u strukture moći koje su feministi opisivali kao patrijarhalne, strukture koje upravljaju relacijama između spolova. (Grosz, 1994:ix)

Irigaray tvrdi da su od pamtivyjeka žene povezane i asocirane s prirodom i ulogom majke, bez obzira na to ostvari li ona tu ulogu. Čak i ako je ne ostvari, njena će se vrijednost i njeno postojanje očitovati u odnosu na to da je ona *trebala* biti majkom. Na dijametralno suprotnoj strani od esencijalizma stoji Judith Butler sa svojom teorijom o konstruiranosti roda i spola. „Tvrditi da je materijalnost spola konstruirana putem ritualiziranih ponavljajućih normi je teško samostojeća i očigledna tvrdnja. Doista, čini se da naša uobičajena ideja o 'konstruktu' stoji na putu razumijevanju takve tvrdnje." (Butler, 1993:ix) Ona kaže kako je to teško razumljivo samo po sebi, ali se uvelike nadovezuje na "ženom se ne rađa, ženom se postaje", čime i sama De Beauvoir nakon teze o biološkim razlikama, također zauzima svoje mjesto na konstruktivističkoj strani.

„Koncentrirajući svoju kritiku na dualističku prirodu opozicije spol/rod, Butler tvrdi da je konstrukcija 'žene' kao kategorije u toj binarnoj opoziciji i normativna i isključujuća.

Normativna jer primjenjuje obavezu heteroseksualnost, a isključujući jer skriva mnoštvo razlika koje konstruiraju subjekt. Analiza Judith Butler, drugim riječima, stavlja fokus na slavnu rečenicu Simone de Beauvoir: 'ženom se ne rađa, ženom se postaje.' Napadajući normativnu fikciju heteroseksualne povezanosti, Butler poziva feministe na produciranje novog poretka 'nekoherentnih rodova'". (Braidotti, 1994:275)

Ta spolno-rodna razlika, htjela to ona ili ne, uključuje i nužnu hijerarhiju i odnos vrijednosti koje nose ta dva binarna spola, pa tako još i Hegel u Filozofiji prirode smatra da bi muški trebao biti aktivan, a ženski pasivan. Pretpostavke o ženskoj pasivnosti u suvremenoj literaturi nalaze svoje korijene u antičkoj filozofiji i srednjovjekovnoj teologiji. Mnogi su autori tako smatrali da bi muški seksualno asertivni inicijatori bili bolji vođe od pasivnih žena. Antički Grci su bili među prvima koji su razlikovali aktivne i pasivne seksualne uloge. Aristotel je vidio muškarca kao primarnu ulogu u razmnožavanju. Oni su predstavljali sjeme koje stvara život, dok je žena samo osiguravala prigodnu okolinu za njegov razvoj. Rimljani su također, isticali aktivnost penetracije, kao komponentu muške seksualnosti. (Crawford, 2007)

Seksualnost u smislu seksualne orijentacije danas zauzima možda i vodeći diskurs o tom pojmu, uvelike se baveći ljudskim pravima i pravom na jednakopravnost (osoba koje nisu heteroseksualne orijentacije). Orijentacija u tom smislu može biti heteroseksualna (normativna u većini konteksta), homoseksualna, biseksualna, ili je ne mora biti pa govorimo o aseksualnosti.

Također, nemojmo zaboraviti da je seksualnost jedan od ključnih faktora zaduženih za reprodukciju, ne samo ljudske vrste, nego reprodukciju uopće, pogotovo u sisavaca.

"Seksualni instinkt, prirodno jak i neodoljiv sam po sebi, osigurava nastavak vrste, i žene su, razumljivo, sluškinje biološkog kontinuiteta." (O'Brien, 1983:19) Seksualnost je u tom smislu već spomenuti nagon, impuls koji vodi činu koji pak može završiti reprodukcijom. Ona je pokretač cijelog procesa, a žene su, kako ih Mary O'Brien naziva, sluškinje biološkog kontinuiteta.

PLODNOST

Plodnost je prije svega usko povezana s pojmom reproduktivnosti. Plodno tijelo je često sinonim za reproduktivno tijelo, dok recimo pojam reproduktivnosti automatski

podrazumijeva i plodnost. Bilo bi nemoguće biti reproduktivno tijelo bez fizičkog preduvjeta plodnog tijela.

Ta je ista plodnost nejednako raspodijeljena kad su u pitanju spolovi. Ona je u žene puno jasnije ocrtana, puno vizualno dostupnija i prisutnija. Menstruacija, kao jedan od simbola plodnosti, fizički je vidljiva svaki mjesec, a trudnoća se sama po sebi ocrtava fizički mijenjajući žensko tijelo. Muškarčeva je plodnost, s druge strane, puno bezbolnija, i rekla bih da se ne ocrtava u fizički vidljivoj erekciji, već u spermatozoidima, koji su dio njegova tijela koje nikada ne mijenja svoj oblik u seksualno reproduktivnom smislu. Ženska je plodnost, za razliku od muške plodnosti, vremenski definirana i ograđena, ona ovisi na mikro razini o mjesečnom ciklusu, a na makro razini o razdoblju između puberteta i menopauze, i jedino je tada žena u stanju ostvariti svoju reproduktivnost. Kod muškaraca je plodnost u obliku kontinuirane niti koja ne prestaje s određenom životnom dobi, barem ne kao kod žene. Muškarac nema vremensko ograničenje, i u stanju je reproducirati se od puberteta nadalje.

Ženinu plodnost određuje prije svega menstruacija, koja dolazi najčešće na početku puberteta i označava prelazak iz djevojčice u ženu, iako ona sama ne podrazumijeva plodnost, već je samo jedan od njenih simbola. Trudno tijelo je samo po sebi simbol plodnosti i uspješnosti. Gotovo kao da je uspjeh pretočiti plodnost u vizualno ostvarenu reproduktivnost. Menopauza je simetrično nasuprot puberteta – oznaka za kraj jedne ere, plodne ere, nakon koje žena prestaje imati sposobnost razmnožavanja. Mnoge autorice će se složiti da je ženina plodnost mjerilo njene vrijednosti.

"Povijest žene, zato što je ona još uvijek zarobljena u svojim funkcijama ženke – mnogo više od povijesti muškarca ovisi o njezinoj fiziološkoj sudbini. I krivulja te sudbine je nejednakija i isprekidanija od muške krivulje. Svako razdoblje ženskoga života nepomično je i monotono, ali su prijelazi s jednoga na drugi stadij opasno grubi. Odaju ih mnogo jasnije krize nego u muškarca: pubertet, seksualna inicijacija, menopauza. Dok muškarac stari kontinuirano, ženi se njezina ženskost oduzima naglo. Još u mladosti gubi erotsku privlačnost i plodnost odakle je, u očima društva i svojim vlastitima, crpila opravdanje svoje egzistencije i svoje šanse za sreću: preostaje joj, lišenoj svake budućnosti, otprilike polovina njezina odraslog života." (De Beauvoir, 2016:614) Nastavno na određenje žene u odnosu na njezinu plodnost, odnosno neplodnost, ključnu ulogu igraju i hormoni, koji su neizostavni dio svakog reproduktivnog/menstrualnog ciklusa. "Često se kaže da ona razmišlja hormonima." (De Beauvoir, 2016:13). Pa se tako često zaključuje i daje se za pravo zaključivati da ako je žena razdražljiva ili osjetljiva, da je to posljedica predmenstrualnog sindroma (PMS), da su žene generalno osjetljivije od muškaraca zbog svojih hormona, da je mentalna nestabilnost također

rezultat hormonalnog disbalansa, pa tako i depresija, tjeskoba, i ostali lakši mentalni poremećaji u društvu vole naći svoje uporište u onome što ženu određuje ženom – u njenim jajnicima, menstrualnom ciklusu i estrogenu.

"Kada žena postane ljuta i nestrpljiva, ili lako povrijeđena u radnoj okolini, njeni kolege i suradnici mogu povezati njeno ponašanje s hormonima, ignorirajući status njenog menstrualnog ciklusa. I kulturalni stereotipi i osobna iskustva s druge strane, asociraju menstruaciju svjesno s ćudljivošću. Većina žena primjećuje iskustvo predmenstrualne tenzije, iritabilnost ili agitaciju. U isto vrijeme, većina razlikuje takvo iskustvo od stereotipa predmenstrualnog sindroma koje bi klasificiralo njihove simptome kao fizičke ili emocionalne poremećaje. Želi se izraziti iskustvo promjene raspoloženja i tjeskobe u vrijeme menstruacije, i razumijeti ta emocionalna stanja kao normalna." (Young, 2005)

"Predmenstrualni sindrom (PMS) odnosi se na simptome koji se javljaju između ovulacije i početka menstruacije. Simptomi uključuju fizičke simptome kao što su osjetljivost grudi, bol u leđima, abdominalni grčevi, promjene u apetitu, kao i psihološke promjene kao što su anksioznost, depresija i umor. Ozbiljniji oblici ovog sindroma označeni su kao predmenstrualni disforični poremećaj (PMDD). Ti simptomi mogu biti povezani s hormonalnim i emocionalnim poremećajima." (Longe i dr, vol. 4, 2001:2710) Ti podaci nam zapravo govore da sve promjene koje se događaju unutar ženina tijela tijekom predmenstrualnog sindroma imaju svoje uporište u fizičkim uzrocima, te da bi ih trebalo tretirati kao bilo koje drugo psiho-fizičko stanje, a ne kao stereotip koji pogađa sve žene i ono im služi za opravdanje svojeg neobičnog ponašanja. PMS pogađa čak 70-90% žena, dok teži oblik, PMDD pogađa 3-5% žena, te mnogima od njih otežava svakodnevno funkcioniranje. Kao i za sva ostala psiho-fizička stanja ili poremećaje, za PMS također postoje preporuke, odnosno liječenja i konzumiranje supstanci koje mogu olakšati simptome, a to su vitamini E i B, kalcij, a od biljnih preparata preporuča se valerijana. (Ibid.)

Plodno tijelo u današnje je vrijeme i subjekt nadzora, i opet češće ženskog tijela nego muškog. U okvirima kontraceptivnih sredstava više je proizvoda i ograničenja vezano uz ženino tijelo nego muškarčevo, ženina nekontrolirana plodnost zna biti i uzrok muškarčeve nervoze tijekom koitusa, straha, a na kraju krajeva žena je ta koja se mora nositi s potencijalnom trudnoćom. Nekontrolirana plodnost odnosi se na ženinu nemogućnost kontroliranja začeća, osim ako se ne radi o oralnoj kontracepciji. Ona u tom smislu nema kontrolu nad jajnom stanicom i ne može voljno spriječiti začeće, kao što recimo muškarac može mjesto ejakulacije. Također velika je razlika u kontroli što muškarčeva ejakulacija ne ovisi o vremenski određenom ciklusu, kao što ovisi ženina plodnost, a taj ciklus također nije pod

njenom kontrolom. Pa ipak, uza sve strahove i nervozu koju plodnost može uzrokovati vezano uz neželjenu trudnoću, trenutak ulaska u menopauzu za velik je broj žena razlog za sram. "Nepredvidivo menopauzalno tijelo – koje može izlučivati vrućinu, mirise, ili čak i krv – je pozicionirano kao uzrok uvrede; tjelesnost paradira u maniri koja je izvan kontrole žene; njeno curenje, plodno tijelo prijeteći provocira gađenje i zaprepaštenje. Uzimajući sve to u obzir, nije iznenađujuće da je promjenjivo menopauzalno tijelo obavijeno sramom." (Ussher, 2006:33)

Iako znojenje na neki način uspostavlja balans i nadomješta mjesečno redovito krvarenje, i time štiti ženino zdravlje, nekontrolirano znojenje i krvarenje koji naposljetku rezultiraju nestankom mjesečnog redovnog krvarenja mijenjaju njen status i vrijednost, ona više ne može izvršavati dužnost zbog koje je njeno tijelo stvoreno takvo kakvo jest. "Reproduktivno tijelo je centralno procesu u kojem žene zauzimaju poziciju 'žene', centralno je performativu normativne ženstvenosti. Žensko krvarenje, i tjelesne promjene koje dolaze s trudnoćom, rađanjem i menopauzom su neupitno povezane s diskurzivnim pozicioniranjem ženske plodnosti kao prizora opasnosti i oslabljenja, s tim znakovima plodnosti kao označiteljima ženstvenog viška" (Ussher, 2006:4)

REPRODUKTIVNOST

Reproduktivnost je u leksikonima hrvatskog jezika opisana kao "reprodukcija – obnavljanje, ponavljanje; ponovno oživljavanje, oponašanje, imitiranje, nasljedovanje, umnožavanje;biol. plodjenje, rasplodivanje, razmnažanje, množenje", odnosno te kao i ponovna proizvodnja. (Klaić, 1985:1156)

"Reprodukcija – obnavljanje, ponovno proizvođenje, ponovna izvedba, kopija originala bio. razmnažanje" (Jugoslavenski leksikografski zavod, Miroslav Krleža, 1974)

Strogo biološki gledano, reproduktivnost znači produljivanje vrste, razmnažanje vrste, dolazak novog života na svijet, odnosno nastanak generacije novih organizama nastalih od starijih već postojećih. (Encyclopedia Britannica, vol. 23, 1911)

Ženska se tijela zbog svoje plodnosti i mogućnosti trudnoće smatraju reproduktivnim tijelima – one su u stanju dovesti na svijet novi život. Muška su tijela često kamen spoticanja u ovom kontekstu, zbog jednostavne činjenice da se reprodukcija odvija izvan njihovih tijela, ali fiziološki gledano, i muška su tijela reproduktivna i nastavljaju svoju vrstu. Reproductivno tijelo, kao što sam već ranije spomenula, podrazumijeva plodno tijelo, što neplodna tijela stavlja na marginu ovog pojma, a možda čak i u kontradikciju s njime. Ne samo neplodna tijela, već i bolesna tijela, surogat majke i temu abortusa, čega ćemo se dotaknuti kasnije, kao i teme što točno čini tijela reproduktivnima.

Ono što je sada bitno spomenuti jest odnos reproduktivnosti i seksualnosti, koji je paradoksalan. Reprodukcijski je rezultat i dokaz seksualnosti i plodnosti, a opet, žensko se tijelo trudnoćom potpuno otuđuje od sama sebe i transformira; "Ona osjeća svoje tijelo kao njeno i kao tuđe. Njeni tjelesni unutarnji pokreti pripadaju drugom biću, a ipak oni nisu drugo biće ili tijelo, jer se granice ženskog tijela pomiču i jer je njeno samo lociranje vlastitog tijela fokusirano na torzo. Ovaj podijeljeni subjekt pojavljuje se u eroticizmu trudnoće, u kojem žena može iskusiti nevini narcisizam hranjen sjećanjem na njeno vlastito represivno iskustvo u tijelu njene majke. Iskustvo trudnoće podrazumijeva, naposljetku, univerzalnu temporalnost procesa i rasta u kojem žena može shvatiti sebe samu kao podijeljenu između prošlosti i budućnosti." (Young, 2005:46) Ova usporedba s podijeljenošću između prošlosti i budućnosti možda najbolje opisuje tu otuđenost. Ona koliko i dalje jest vlastito tijelo, toliko i nije – u tom smislu trudnoća predstavlja jedan prijelazni period nakon kojega će žensko tijelo opet neupitno biti samo svoje, bez prisutnosti tuđih pokreta i života unutar nje same. Tijekom trudnoće žensko je tijelo podređeno plodu, fokusirano na njega, i tjelesni se procesi okreću njegovom razvoju. Zbog toga je možda radikalno, ali opravdano reći

da je žensko tijelo otuđeno, tijekom tih 9 mjeseci drugog stanja, nakon čega se žena više ili manje, vraća svom izvornom stanju.

Takvo nešto muškarac nikad ne može iskusiti i tu leži problem ovog pojma i temelj ovog rada. Kao što je na prethodnoj stranici napisano, ženska se tijela, barem naspram muških, smatraju neupitno reproduktivnima. Ali se može postaviti pitanje koje žensko tijelo možemo smatrati reproduktivnim, samo trudno tijelo, ili svako plodno žensko tijelo?

"Paradoks je da je trudna žena prožeta seksualnošću – natečen trbuh i grudi kao znak njene plodnosti i utjelovljenog bića, nadilazi pozicioniranje takve žene kao aseksualne. Isto tako je trudnoća antitetična seksualnosti, obzirom da je tijelo majke predano njenom djetetu. Trudne žene ponavljano tvrde da njihove tjelesne granice nisu poštivane, njihova su tijela pozicionirana kao javno vlasništvo, s prijateljima, poznanicima ili čak i strancima koji nemaju zadržku pri dodirivanju trudnog trbuha – nametanje koje bi se u bilo kojem drugom kontekstu smatralo seksualnim uznemiravanjem. Zato nije iznenađujuće da dok se mnoge žene osjećaju senzualno tijekom trudnoće, osjećajući da su postale 'prave žene', druge osjećaju da je njihova seksualnost izbrisana i oduzeta, njihova tijela su predana reproduktivnim funkcijama." (Ussher, 2006:85) Plodnost se u tom smislu smatra utjelovljenom ženstvenosti, plodnost je izraz ženstvenosti i njeno konačno ispunjenje.

Prisutnost drugog tijela u ženskom tijelu stvara paradoks ženske seksualnosti, a opet i ispunjenje svrhe te iste seksualnosti. I dok se neke žene osjećaju posebno seksualno za vrijeme trudnoće, druge se osjećaju kao da im je tijelo otuđeno. Simone de Beauvoir iako naoko radikalno, govori: "Najprije silovana, ženka je zatim otuđena: nosi fetus u svojem trbuhu sve do nekog stadija sazrijevanja, koji je različit od vrste do vrste." (De Beauvoir, 2016:44)

"Trudnoća predstavlja ženstveni višak u najekstremnijem obliku, bujajuće tijelo bez granice stoji kao epitom nekontrolirajuće plodnosti, strahovi od ponižavanja pojačani su činom rađanja, u kojem amniotska tekućina, krv i problemi nakon porođaja stoje razotkriveni i nekontrolirani." (Ussher, 2006:151)

Trudno reproduktivno tijelo je čest uzrok osjećaja nelagode, a u literaturi je ponekad nazivano i monstroznim. "Mogućnost razara zadovoljstvo", – piše Elisabeth Anscombe, referirajući se na strah od potencijalne trudnoće koji utječe na seksualni užitak. (Primorac, 2003:23)

Iako trudnoćom, odnosno ostvarenjem reproduktivnosti žena prestaje biti samo svoje tijelo, ona ostaje žena i još uvijek ima svoje tijelo u cijelom njegovom svojstvu. U tome leži paradoks odnosa seksualnost-reproduktivnost iz ženske perspektive.

"Paradoksalno, kulturalna reprezentacija trudnoće i majčinstva potiskuju činjenicu da je majčino tijelo također i seksualno tijelo, da je majka također i žena, sa svim slabostima, požudom i opasnostima koje to nosi." (Ussher, 2006:81)

Knjiga u stilu popularne psihologije izdana u Americi "What to Expect When You're Expecting" uz sve savjete koji su namijenjeni prije svega normativnim heteroseksualnim zdravim parovima, govori i o podređenosti trudnog tijela: "Cjelokupni efekt knjige 'What to Expect' nije jednostavno privilegirati heteroseksualni odnos u kontekstu ženske trudnoće, nego također i predstaviti **žensko tijelo kao puko tijelo, ili seksualno, ili reproduktivno, ali nikad oboje**, i kao tijelo pod kontrolom, ili kao tijelo pod vlasništvom, prvenstveno supruge, a zatim i prividno benigne medicinske industrije." (McCullough u Rich i Cecile O'Reilly, 2004:108)

Iris Marion Young također opisuje kako zapadnjačka kultura ne prihvaća obje funkcije žene, seksualnu i reproduktivnu, kao supostojeće, i ne samo da ih ne prihvaća kao istodobne, nego jedna nužno isključuje drugu: "U zapadnjačkoj logici žena je prikaz opozicijske kategorizacije, jer patrijarhalna logika definira ekskluzivne granice između majčinstva i seksualnosti. Djevica ili drolja, čista ili nečista, paziteljica ili zavodnica – ona je ili aseksualna majka ili seksualna ljepotica, ali jedno isključuje drugo." (Young, 2005:85)

Do sada sam pokušala opisati povezanost seksualnosti i reproduktivnosti, njihovu uzročno-posljedičnu vezu, te tjelesnu često poistovjećenost. Proučavanjem reproduktivnih znanosti i napretkom tehnologije, stvorio se kontekst u kojem je moguće da ta dva pojma ne samo ne koegzistiraju, već da i isključuju jedan drugoga. Moguće je imati seks bez trudnoće, to nije nikakva novost, ali postalo je moguće postati trudan bez seksualnog odnosa i seksualnosti uopće.

"Kao početnu točku uzimimo Foucaultovu analizu političke ekonomije istine o seksualnosti u našoj kulturi. Distinkcija između tehnologija reproduktivne moći -scientia sexualis i praksama užitka takozvane ars-erotica postaje glavna. U svjetlu te rasprave može se reći da moderna antikontraceptivna tehnologija radi na znanstvenom i kulturalnom nivou vidljivu razliku između reprodukcije i seksualnosti do statusa kontradikcije, ili čak, aktivnog paradoksa." (Braidotti, 1994:42)

U ovom smislu riječ anticontraceptive stoji kao označitelj pronatalne reproduktivne tehnologije, odnosno reproduktivnim tehnologijama koje podupiru začecje, radi se jaz između seksualnosti i reprodukcije.

O tim će se kontradikcijama govoriti i dalje u tekstu, kada će se probati napraviti definicija reproduktivnih tijela, a povezano uz temu reproduktivnih tehnologija, tical će se surogat majki, umjetne oplodnje i pobačaja.

RAZVOJ REPRODUKTIVNIH ZNANOSTI

Razvoj se reproduktivnih znanosti nije odvijao paralelno s razvojem ostalih medicinsko-bioloških područja istraživanja. Dok su kardiologija, neurologija, gastroenterologija i ostale znanosti o ljudskom tijelu nalazile svoje istraživače i znanstvenike još u antičko doba, reproduktivne znanosti privukle su pažnju i procvale tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća. "Suprotno od Foucaulta, tvrdim da su se reproduktivne znanosti razvile relativno kasno u usporedbi s disciplinama fokusiranim na druge velike organe tijela. Nadalje, reproduktivne znanosti su bile i ostale ilegitalna znanost upravo zbog njihove povijesne povezanosti sa seksualnosti i seksologijom." (Clarke, 1998:18) Clarke tvrdi da će reproduktivne znanosti ostati jedna od tabu tema, baš zato što se tiču tjelesnih intimnih odnosa, i da je to jedan od razloga što je interes za njihov napredak nastao tako kasno. Naravno, treba napomenuti da su se i prije 19. stoljeća razni stručnjaci bavili reproduktivnim znanostima i organima, posebice urologijom, ali je ona tek tada dobila svoje znanstveno utemeljeno ruho i potrebu za detaljnim proučavanjem.

"Moderna reproduktivna istraživanja su se javila kasnije od ostalih velikih organskih sistema, kao što su znanosti o cirkulaciji ili dišnim sustavima. Endokrinolog i medicinski povjesničar Medvei (1982:360) tvrdi da je bilo malo napretka u reproduktivnoj anatomiji, morfologiji ili fiziologiji od 17. do 19. stoljeća. Alan Gregg iz Rockefeller instituta prisjetio se svojih studentskih dana sa Harvarda, 'Sjećam se da sam 1914. na satu fiziologije pitao profesora zašto je toliko malo pažnje pridano fiziologiji reprodukcije.' Najčešće objašnjenje je socijalna ilegitalnost vezana uz tu temu. Ostala objašnjenja tiču se usporenih efekata tehničkih ili konceptualnih problema u samim reproduktivnim znanostima." (Clarke, 1998:52) Razvoj reproduktivnih znanosti nije došao sam od sebe. Došao je paralelno s onim što se naziva novom biologijom, odnosno kako Clarke piše, paralelno su se razvijale agrokultura, medicina kao znanost i biologija. Konkretno, nova biologija označavala je između ostalog pojavu fiziologije (proučavanje svrhe i funkcije pojedinih sustava i organa) i morfologije (citologije) te je u početku bila odvojena od medicine, čak i u konfliktu s njom.

"Biološki pomak s morfološkog na fiziološki pristup bio je popraćen i pomakom s histološke (tkivo) na citološke (stanica) okvire. Kasnija je smjena predstavila biokemijske, a kasnije u 30-im godinama 20. stoljeća i molekularne pristupe." (Clarke, 1998:48) Ovaj pomak i razvoj značili su otvaranje mnogih institucija diljem SAD-a, obzirom da je nova biologija vezana prvenstveno uz sjevernoamerički kontinent, kao i pojavu brojnih novih časopisa (American

Society for Microbiology (1899), Society for Experimental Biology and Medicine (1904), *Journal of Morphology* (1887), Genetics (1916)...

Jedna od prvih specijalnosti koja se razvila u tom pogledu bilo je stvaranje kontraceptivnih sredstava, na čelu s Margaret Sanger koja je zagovarala žensku reproduktivnu autonomiju i tvrdila da se ona ne tiče samo medicine, već i političko-kulturno-društvenih uvjeta u kojima su se žene nalazile.

Povijest kontracepcije seže daleko u prošlost, skroz do antičkog Egipta i Grčke, a postoje zapisi i iz Indije. Ta su kontraceptivna sredstva bila temeljena na prirodnim materijalima, na materijalima koji su uglavnom ograničavali plodnost, bilo žensku, ili mušku. Koristila su se uglavnom unutar ženskog tijela, pa su ili sprječavala implantaciju gamete (infantacid), ili djelovala pogubno za spermu. Česta je bila upotreba pasti od meda, soli, različitih kiselina, limuna, sode bikarbone, a i pobačaj je bio sredstvo kontracepcije. Pobačaj se također mogao ostvariti putem raznih biljaka, a do 19. stoljeća u Americi i Europi je bio dozvoljen sve do trenutka kada majka počinje osjećati djetetov pomak i udarac, a događa se oko 20. tjedna trudnoće. Krajem 19. stoljeća i početkom 20., stopa nataliteta je naglo pala, kao i što se povećala smrtnost žena, zbog nelegalnih pobačaja koji su bili obavljani u vrlo nehigijenskim uvjetima. To je razdoblje u kojem se i švercanje medicinskog pribora za potrebe abortusa naglo povećao. Ti su brojevi dosegli svoj vrhunac za vrijeme velike depresije tridesetih godina prošlog stoljeća, a žene su pomagale jedna drugoj u pronalasku prikladnog liječnika koji bi mogao obaviti abortus. Žene se u tom periodu nisu odlučivale za abortus zbog srama, (ne)vjenčanog statusa ili slično, već zato jer je dijete doslovno značilo još jedna usta koja treba hraniti. Razlozi su tada bili prvenstveno ekonomski. (Robertson, 1994) Iako, valja napomenuti da su se abortusi vezani uz prvenstveno ekonomske razlike ticali deprivirane društvene klase.

Clarke razlikuje pravce razvijanja novih znanosti:

"Tri grane znanstvenog istraživanja su se razvijale simultano u ranom dvadesetom stoljeću, a sve tri su nekako bile povezane sa 'temama seksa': 1) seksologija, ili istraživanje o seksualnosti, koje se fokusiralo na bihevioralne aktivnosti i aspekte koji uključuju rod, primarno kod ljudi, ali i kod životinjskih vrsta; 2) reproduktivne znanosti koje su se fokusirale na biološke, medicinske i agrikulturne aspekte seksa i reproduktivnih sistema; i 3) istraživanja o kontraceptivima i plodnosti, koje su usmjerile svoje prioritete direktno na kontrolu nad ljudskom reprodukcijom tehnološkim intervencijama." (Clarke, 1998:12) Istraživanje seksualnosti kao ponašanja ostalo je više manje u domeni psihoanalize i procvalo u vrijeme

popularne psihologije, barem što se tiče ljudskog seksualnog ponašanja, dok su ostale dvije točke pretežito ostale u znanstveno-medicinskom diskursu.

Do početka dvadesetog stoljeća reproduktivna anatomija i kirurgija činile su ginekološku teoriju i praksu. Zatim su se između 1890. i 1940. godine opstetricija i ginekologija počele zanimati i za farmaceutski potpomognut porođaj, trudnoću, menopauzu i u nešto manjem obujmu menstruaciju. U isto se vrijeme dogodila ekspanzija bolnica, što je dovelo do inicijacije hospitaliziranja trudnica netom prije, tijekom i poslije porođaja, a što je omogućilo i daljnji specijalistički razvoj opstetricije i pedijatrije. Tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća, opstetricija i ginekologija su se posebno zbližile, čineći zajedno brigu o ženskom reproduktivnom zdravlju i dijeleći je od opće kirurgije i opće liječničke prakse. Taj je pomak označavao i pomak s čisto kirurške anatomije prema reproduktivnoj fiziologiji. To je doslovno značilo da su se počeli uzimati u obzir svrha i funkcija pojedinih sustava, te njihovo dublje razumijevanje od pukog poznavanja njihovih dijelova.

To je dovelo, vjerojatno po prvi puta u povijesti, do dominacije „ženskih znanosti“ na području inovativnih dostignuća. S time da se ovdje ne misli na dominaciju ženskih znanstvenica, već na fokus na ženskim reproduktivnim organima. Punih pedesetak godina, reproduktivne znanosti odnosile su se prvenstveno na ženske spolne organe, trudnoću i cijeli menstrualni ciklus. Zapravo je cijeli razvitak znanosti tog imena – značio ženske znanosti. Reproductivne znanosti predstavljale su *de facto* znanosti ženskih organa i sustava. "Medicinski znanstvenici do otprilike 1940. su se fokusirali na ženski ciklus, i zatim su dodali fenomen trudnoće; muškim reproduktivnim fenomenima se nisu bavili dugo nakon 1940., iako biološki i agrikulturni znanstvenici jesu." (Clarke, 1998:186) Jednim je dijelom za to vjerojatno zaslužna činjenica da je urologija postojala kao znanost prije proučavanja ženskih organa, a to je značilo da su muški spolni organi već bili unutar znanstvenog interesa u povijesti. Zanimljivo je da se pokušala povući paralela ginekologiji, obzirom da urologija može biti znanost i muških i ženskih uroloških sustava, ali nije zaživjelo, te je muška reprodukcija ostala pod domenom urologije.

"Znatan klinički rezultat proizaći će iz osnovnih reproduktivnih znanosti u medicini – o ženama. U oštrom kontrastu, ako pokušamo "chercher l'homme" u ranom dvadesetom stoljeću, izaći ćemo praznih ruku. Moscuccijeva (1990) povijest britanske ginekologije opravdava odsustvo muške reproduktivne specijalizacije kao reflektiranje prvenstveno detaljne artikulacije distinktivne i medicinski problematične 'ženske prirode'. Drugo, ističe da je radikalna intervencija u ženska tijela već bila česta praksa, od rađanja do ovarijske tomije.

Suprotno, poigravanje s muškim tijelima je bilo manje radikalno: testisi nisu bili odstranjivani za uzimanje uzoraka i istraživanje, nego su bili palijativno 'cijedeći'. (Moscucci, 1990:134)

Termin andrologija kao paralela ginekologiji korišten je 1891. u referenci

Section of Andrology of the Congress of American Physicians and Surgeons, ali je brzo nestao. (Niemi 1987:201). Muški reproduktivni problemi pali su pod domenu urologije. Tek je 1975. osnovana American Association for Andrology, s početkom izdavanja časopisa *Journal of Andrology* 1980 godine. Na mnogim mjestima, urologija ostaje specijalizacija za muške reproduktivne domene." (Clarke, 1998:40)

Te su se reproduktivne znanosti odnosile na razna polja i područja unutar i izvan ženskog tijela, pa je tako i pojam neplodnosti postao jedan od problema koje se pokušavalo riješiti.

"Reproduktivni procesi od 1960-ih su se usmjerili na probleme začeća i (ne)plodnosti, trudnoće, nasljednosti, kliničke genetike i muške reprodukcije." (Clarke, 1998:10)

To su iste godine u kojima se javlja pojam *birth control*, zanimanje za demografiju i općenito populaciju te eugeniku. Te su teme stavile reprodukciju u centar društvenih i znanstvenih tema izazivajući javno zanimanje.

PREMA PRAGMATICI REPRODUKTIVNIH SUSTAVA

Vraćajući se na temu fiziologije, mogli bismo s punim pravom reći da su svrhovito gledano muško i žensko tijelo ravnopravni. "Bez skrbi jajne stanice, njegovo (spermijevo) bi djelovanje bilo uzaludno; no bez njegove inicijative, jajna stanica ne bi ispunila svoje životne mogućnosti. Zaključujemo dakle da je uloga dviju gameta u temelju identična; one zajedno stvaraju živo biće u kojem se obje gube i nadilaze." (de Beauvoir, 2016:37)

Još su i stari Grci opisivali muška i ženska tijela kao strukturno slična (vidjeti Laqueur, 1992), s razlikom u spolnim organima. Muško tijelo ima eksterne spolne organe, dok su u žene interni. Njihovi su spolni organi i reproduktivni sustavi usmjereni na isti cilj – produljivanje vrste i razmnožavanje. Na funkcionalnom nivou, žensko je jajašce koje jednom mjesečno ovulira kada sazrije, jednako važno u procesu oplodnje kao i muškarčev spermatozoid, koji tu istu jajnu stanicu oploduje. Doista možemo reći kako jedno bez drugoga ne može, jajna se stanica ne bi mogla sama reproducirati ni oploditi, kao što ni spermatozoid ne bi imao svoju svrhu bez jajašca kao cilja njegovog putovanja. Gledajući iz te perspektive, oba su ta tijela – reproduktivna. Svako tijelo samo za sebe ima istu funkciju, traži supostojanje drugog tijela i njegovih entiteta bez kojega njegova funkcija kao samog po sebi ne bi imala svrhu. U tom smislu muško tijelo ima jednaka reproduktivna svojstva kao i žensko tijelo. „U velikoj većini vrsta muški i ženski organizmi surađuju u razmnožavanju. Temeljno ih određuju gamete koje proizvode. (...) Spermatozoidi i jajašca proizlaze iz evolucije pradávnih identičnih stanica: razvoj primitivnih ženskih stanica u ovocite razlikuje se od razvoja spermatocita protoplazmatskim fenomenima, no stanični su fenomeni osjetno isti.“ (De Beauvoir, 2016:34)

Razlika nastaje nakon oplodnje. U trenutku kada spermatozoid i jajna stanica postaju dio ženinog tijela, a muškarac i njegovo tijelo ostaju nepromijenjeni. Ako sada uzmemo u obzir činjenicu da ženino tijelo u ovoj situaciji služi kao inkubator koji doslovno donosi novi život, možemo li i dalje govoriti i o muškom i o ženskom tijelu kao reproduktivnom tijelu na isti način? Muško tijelo sada više nema funkciju održavanja života, što čini temeljnu razliku između ta dva tijela. Oba imaju mogućnost stvaranja, ali samo i jedino žensko tijelo ima mogućnost održavanja.

Simone de Beauvoir ističe kako muškarac *jest* svoje tijelo, bez iznimke, bez odstupanja i bez kratkotrajnih ili dugotrajnih transformacija njegova tijela, dok za ženu navodi kako ona, kao i

muškarac *jest* svoje tijelo, ali je njeno tijelo različito od nje. Isto tako, kaže da je žena prilagođena potrebama jajne stanice više nego sebi samoj. (2016:49) Svaka je mjesečnica namijenjena samo jednome- oplođenoj jajnoj stanici koja će se zatim na idućih devet mjeseci nastaniti u maternici. Iz mjeseca u mjesec žensko se tijelo većinu svog odraslog života priprema na isto – na primanje i uzdržavanje novog bića unutar sebe sama.

S druge strane, anatomski gledano, reproduktivni su sustavi jedini fizički dijelovi tijela u kojemu se muškarci i žene krucijalno razlikuju. To je jedino što ih čini onime što jesu – muškarca muškarcem, a ženu ženom, striktno biološki gledano. Nastavno na reproduktivne organe, formiraju se i hormoni u određenim omjerima, koji su također karakteristični za svaki spol. Muške reproduktivne organe čine testisi te akcesorni spolni organi (rete testis (mreža), epididimis, ductus (vaz) deferens, seminalne vezikule, prostata, ductus ejaculatorius, penis). Njihova je funkcija proizvodnja spermatozoida (spermatogeneza) te produkcija androgenih hormona. Hormon koji dominira muškim tijelom na način da utječe na spol i spolne organe i funkcije je testosteron. Ženski reproduktivni sustav čine jajnici (ovarijumi), jajovodi - Falopijeve tube, materica (uterus), perimetrium, myometrium, endometrium, cervix, corpus, vagina. Funkcija jajnika je ovogeneza, odnosno stvaranje jajnih ćelija, a na endokrinom nivou je to sinteza hormona, a to su kod žene estrogen i progesteron.

Na pitanje zašto je spol važan u konstruiranju sebstva, Jane Flax kaže: „Moguć je odgovor da su anatomske razlike muškarca i žene povezane s fizičkom reprodukcijom – jednom od najvažnijih funkcija vrste – i dijelom su njezina posljedica. Stoga se može kazati da budući je reprodukcija bitan aspekt života naše vrste, s njom povezane karakteristike bit će istaknutije od boje kose ili visine.“ (Flax u Nicholson, 1999:49)

Koliko god da oni imaju istu funkciju, spolni su organi ono što dva ljudska spola nepobitno odvaja jedan od drugoga i čini ih komplementarnima.

„Mužjaci i ženke su dva tipa jedinki koji se unutar jedne vrste razlikuju po pitanju reprodukcije.“ (De Beauvoir, 2016:29) Reproductivni organi ih čine različitim jedinkama, koji zajedno i u suradnji tvore novu jedinku te iste vrste.

"Pojava simetrije u načinu na koji dva spola funkcioniraju u reprodukciji jedva iznosi odvojenost i specifičnost pojedinog spola. Ono što oku izgleda kao vidljiv uzorak: erekcija/trudnoća, izdaje neizbježnu razliku." (Braidotti, 1994:81) Ta se tijela možda naizgled čine simetričnima, pa tjelesne promjene kao što su erekcija ili trudnoća, u kojima tijelo mijenja svoj fizički oblik, možda mogu izgledati kao simetrične ili recipročne, ali one zapravo samo još jače ističu neizbježnu razliku između muškog i ženskog tijela. Promjena kroz koju

žensko tijelo prolazi tijekom trudnoće ne može niti izbliza biti jednaka promjeni kroz koju muškarac prolazi tijekom erekcije.

"To također dovodi do spacijalnih simetrija, između muškaraca i žena: abdomen=maternica; donator sperme=donator jajašca ili maternice. Kao da su dva spola savršeno usporedivi, i kao da seksualna razlika ne znači da su ta dva spola zapravo asimetrična." (Braidotti, 1994:53)

Oni mogu biti na istom funkcionalnom nivou, oni to vrlo vjerojatno i jesu, ali oni su suštinski različiti, dva su tijela prilagođena dvama različitim načinima funkcioniranja, pri čemu žensko tijelo ima veću ulogu i zadaću. Iz tog aspekta gledano, možemo li doista govoriti o jednakosti svojstva reproduktivnosti u oba tijela?

"Upravo ta paradoksalna zbrka oko 'isti, a opet različiti' između spolova generira ženu u poziciju 'ona je nešto drugo', odnosno, u 'ona nije muško' normu. (Braidotti, 1994:81)

Ta razlika ženu neminovno smješta u inferiornu poziciju, pri čemu je njeno tijelo uspostavljeno prema onom prvom, prema muškom tijelu. To je i jedan od razloga zašto žensko tijelo izaziva strah, bojazan o nemogućnosti kontroliranja, zašto se menstruacija smatra monstruoznom, te zašto trudnoća još uvijek izaziva osjećaj nelagode. Jer te sve karakteristike muškarac u svojoj tjelesnosti ne posjeduje.

TRUDNOĆA I REPRODUKTIVNOST KAO VRIJEDNOST

Već se u prethodnim poglavljima dalo naslutiti da su ženina mogućnost za reprodukciju, kao i svojstva njenih reproduktivnih organa imali veliku ulogu u konstituiranju pojma žene u društveno-političkim okolnostima. „Žena? To je bar jednostavno, kažu ljubitelji jednostavnih formula: on je maternica, jajnik.“ (De Beauvoir, 2016:29)

Ne samo da je žena gledana čisto u svrsi maternice i rasploda, već je i njen status kao udane žene, razvedene žene, žene bez partnera nosio sa sobom određene predrasude ili očekivane vrijednosti. "Ona (Sally MacIntyre) ističe da su kod udane žene trudnoća i odgoj djece normalni i poželjni, dok je želja za ne imanjem djece nenormalna i zahtjeva objašnjenje. S druge strane, kod žene koja je *single* trudnoća i djeca nisu normalna pojava, te je želja za djecom sebična i također zahtjeva objašnjenje. To pretpostavlja da neplodnost predstavlja veći problem udanim ženama, nego što ga predstavlja 'samcima'" (Overall, 1987:141) Što bi značilo da predrasude o potrebnoj odnosno nepotrebnoj trudnoći nisu pratile samo udane žene, već je generalno pitanje trudnoće postalo očito javno pitanje u kojemu svi imaju pravo glasa i mišljenja. Koliko je normalno da udana žena zatrudni, toliko nije normalno da žena bez partnera ostane u drugom stanju, i to zahtjeva daljnje objašnjavanje i opravdavanje. A i bez obzira na ženin osobni odabir, njena će se vrijednost uvijek konstruirati u odnosu na ono što je ona *trebala* postati, i što je ona *trebala* biti. Majka.

"Ona (De Beauvoir) raspravlja da žene doživljavaju tijelo kao teret, da hormonalne i fiziološke promjene kroz koje tijelo prolazi tijekom puberteta, menstruacije i trudnoće postaju strašljive i misteriozne, i ona tvrdi da ti fenomeni imaju težinu koja ženu veže uz prirodu, imanenciju i potrebe vrste, na račun njene individualnosti." (Young, 2005:29)

Te su okolnosti uvelike ovisile o ženinoj dobi – jer se smatra normalnim da odrasla žena planira svoju sigurnost uz partnera i novu obitelj koju će sama stvoriti i održavati. Prošla su stoljeća i stoljeća da bi žena dobila jednako pravo na obrazovanje i karijeru kao i muškarac, a posljedice tih povijesnih nejednakosti vidljive su i osjetne još i danas. Još se i danas tradicionalno od žena očekuje udaja do određene dobi, trudnoća (iako vrlo poželjna tek nakon udaje, jer ako je prije udaje može biti problematična), te se i danas ženu više veže za domenu doma nego muškarca (primjer porodičnog dopusta, ali i efekta staklenog stropa). Pretpostavka da bi svaka odrasla žena trebala biti udana uvelike vuče korijene iz ženine ekonomske nesamostalnosti, jer je ona kroz povijest ekonomski ovisila o muškom dijelu obitelji. Počevši s njenim ocem ili bratom, pa do muža, upravo iz navedenih razloga o nemogućnosti

školovanja ili vezanosti uz dom i odgoj djece kao njene primarne uloge, čineći patrijarhat normativnim načinom familijarnog života. "Većina patrijarhalne ideologije definira ženinu 'prirodnu' funkciju u terminima njihovih kapaciteta za seksualnom aktivnosti, prokreacijom i odgojem djece." (Overall, 1987:9), a patrijarhat ne bi mogao preživjeti bez majčinstva i heteroseksualnosti kao institucionaliziranih formi. Nećemo ni spominjati da još dan danas u pojedinim dijelovima kugle zemaljske postoje dogovoreni brakovi, upravo zbog osiguravanja ženine ekonomske stabilnosti, koju odobravaju muški članovi njene prve obitelji. A u takvim je brakovima zatim obveza da žena donese na svijet prinovu.

Majčinstvo Adrienne Rich naziva "the sacred calling" – sveti poziv kojeg u jednom trenutku života prime sve žene. Poziv za kojeg su suđene i zbog kojeg postoje na ovom svijetu – kako bi obavljale funkciju majčinstva.

Ulaskom žene u svijet znanosti, karijere i ostalih osobnih i profesionalnih dostignuća, njena primarna funkcija kao majke i supruge malo se zamaglila i izbljedjela.

"Majčinstvom žena u potpunosti ostvaruje svoju fiziološku sudbinu. U njemu leži njezin prirodni poziv s obzirom na to da je čitav njezin organizam usmjeren prema održavanju vrste." (De Beauvoir, 2016:521) Sama činjenica da žena posjeduje jajnike i maternicu, odnosno da su oni sastavni dio njezina tijela odredio je cijeli povijesni tijek ženina društvenog položaja. Nažalost, mnogo će se autora složiti s tom činjenicom, da je primarna ženina uloga i funkcija rađanje i odgoj djece. S punim pravom se može reći da taj odnos prema ženi, ženu čini ništa više vrijednom od objekta koji reproducira neki novi objekt. Ona je objekt koji proizvodi novo ljudsko biće, sredstvo kojim se muškarci mogu služiti kako bi nastavili svoju lozu.

"U *Woman in the Body*, govorim da su ženska tijela često opisivana u medicinskim tekstovima kao da su mehaničke tvornice ili centralizirni proizvodni sistemi." (Martin, 2001:xi) One su poprište medicinskih fenomena, i sredstvo kojim se upravlja, i to nije ništa novo, već ustaljeni i uvriježeni *modus operandi*.

Važnost socijalnih normi određuje odnos prema čitavoj grupi, a ne samo prema pojedincima. To znači da se stereotipi ne odnose samo na pojedinke ili pojedince, već dolazi do generalizacije stereotipa, u ovom slučaju prema čitavom ženskom rodu. Tako se sve žene stavlja u isti kontekst, s istim pretpostavkama, bez obzira na razlike među njima, bilo biološke/zdravstvene, ili kuturološke. "Ta se važnost sastoji od činjenica da sve te značajke imaju funkcionalnu relaciju prema reprodukciji. Butler bi odgovorila da je ideja o primarnosti tih reproduktivnih funkcija, ponovno, politički motivirana i reflektira činjenicu da je

heteroseksualna matrica u socijalnim institucijama centralna za ljudski život." (Stone, 2006:65)

Činjenica da žena može rađati je biološka činjenica. Ali činjenica da to određuje društveni odnos prema njima te ih determinira, to je politička činjenica. "Žene se mogu reproducirati, i one izlučuju mlijeko. To su biološke činjenice. Ali da su žene definirane kao majke, to je politička činjenica i reflektira političku potrebu za patrijarhatom, što je djelomično bazirano na činjenici da žene donose na svijet i odgajaju djecu. Transformacija žene od biološkog bića, prema političkom biću je dio konflikta opisanog u politici patrijarhata. Patrijarhat se trudi zadržati na životu mit da je majčinstvo biološka stvarnost, a ne politički konstruirana nužnost." (Overall, 1987:6) Te političke činjenice uporno pokušavaju naturalizirati same sebe, stavljajući ženske biološke odrednice kao primarne u njenom uspostavljanju sebe, ali i reputacije. "Važnost ženinog kapaciteta da podižu djecu je generalno korištena u političkim argumentima kako bi se opravdala njihova inferiorna socijalna pozicija. Patrijarhalna ideologija je tradicionalno locirala žensku opresiju u biološkim razlikama između spolova." (Trainor, 1984:46)

Ona je prezentirana kao materijalna sirovina, izvor novog materijala, kojim se pokušava manipulirati i stavljati ga unutar određenih granica i društvenih normi.

"Termin tjelesno se referira na tijelo kao opskrbljivač sila, energija, čija materijalnost dovodi do toga da se njima može manipulirati i socijalno ih konstruirati." (Braidotti, 1994:44)

A posebno veliku ulogu u tom poimanju ženina tijela kao materijalnog sredstva ima upravo njena maternica. Njen inkubator koji održava zametak na životu punih devet mjeseci, koji ga hrani i štiti. Inkubator kojeg muškarac nema i nikad ga neće moći imati, trenutak u kojem muško i žensko tijelo prestaju biti ravnopravni i funkcionalno jednaki: "Ako tradicionalno, i kao majka, žena reprezentira *mjesto* za muškarca, takav limit znači da ona postaje stvar, s mogućnošću manjih promjena od jednog povijesnog razdoblja do drugog. Također, ona služi kao omotnica, spremnik, startna točka od koje muškarac limitira svoje stvari. (Irigaray, 1993:10)

Tu razliku muškarci, u psihoanalitičkom diskursu doživljavaju kao prijetnju. Kao nešto što oni nemaju, nešto na čemu zavide, nešto što im je nepoznanica i uzrokuje strah. Trudno tijelo u isto je vrijeme fascinacija i mitska opasnost, a Freud se tome posebno posvetio, pišući o strahu od kastracije, o fenomenu menstruacije te o ženskim grudima kao poprištu vječne žudnje.

Emily Martin se pita je li reprodukcija gledana metaforički kao samo produkcija, dok su menstruacija i menopauza metaforički forme neuspjele reprodukcije? (Martin, 2001:56)

"Pozicioniranje plodnog tijela kao monstruoznog, i asocirajuće regulatorne prakse su također viđeni kao refleksija zavisti na majčinstvu, trudnoći, rađanju... kao i na dojčkama i činu sisanja, koje Karen Horney veže centralno uz psihu muškaraca. Melanie Klein se složila, tvrdeći da je mogućnost davanja i održavanja života predstavljena kao najveći dar od svih i najveći uzrok zavisti." (Ussher, 2006:7)

Žensko plodno tijelo dakle stoji u centru nadzora i smještanja feminiteta – i izvana i iznutra, pa stoga de Beauvoir opravdano pita „Izlučuju li jajnici ženskost?“ (De Beauvoir, 2016:11)

Ussher u svojoj knjizi piše da taj nadzor ženskog tijela počinje uz *menarche*, odnosno prvu menstruaciju, pozicionirajući menstrualnu krv kao kontaminirajuću, zahtijevajući prikrivanje i pridržavanje određenih higijenskih pravila. Ta krv također označava oslabljenje i njihovu slabost, čineći generalno žene slabima i nepouzdanima, a upravljanje plodnim tijelom neupitnim regresom.

"Na primjer, Butler pretpostavlja da je činjenica da su žene konstituirane u odnosu na njihove reproduktivne kapacitete točna, ali je to impozicija norme, a ne neutralan opis bioloških ograničenja. Svaki pretpostavljen opis tjelesnih karakteristika interno raste do kompleksnih normativnih procesa koji efektivno oblikuju tijela i *čine* ih kako su opisani. Svaki filozofski pokušaj da se opiše inherentni karakter tijela time pogrešno tumači epistemički status svojih vlastitih tvrdnji. (Stone, 2006:59) Da bi ovaj argument Judith Butler funkcionirao, naše akcije, točnije, naše ponavljane akcije ili navike, moraju oblikovati naše tijelo fizički. Ovaj je argument poprilično sporan, ali nas navodi na postavljanje logičnog pitanja – je li doista ženu i njene vrijednosti oblikovala repetirana radnja rađanja? Odnosno, ne njene biološke predispozicije, nego sama radnja koju žene ponavljaju otkada svijeta postoji? Drugim riječima, da žene prestanu obnašati funkciju roditelja (u nekom hipotetskom nepostojećem svijetu), možda bi to utjecalo ne samo na njihov socijalni status, već i biološke karakteristike? Posljedično, tijela su uvijek u procesu "materijalizacije", nikada ne poprimajući finalni, završni oblik. Po Butler, aktivnosti koje radimo i koje kreiraju naše tijelo su vođene socijalnim normama. Ona želi ukazati na to da ljudi ne internaliziraju te norme svjesno i onda ih svojevolumno izvršavaju i prate, već ih slijede podsvjesnim procesom, a koji se manifestira direktno na tjelesnom nivou. Zato ona inzistira da je rod performativ, predsvjesno implementiran, a ne svjesno odabran. Što bi na našem primjeru značilo da se mnoge žene upuštaju u cijeli proces trudnoće i rađanja jer je to dio društvene norme, o kojoj se niti ne razmišlja, već se zna da je to dio kojeg će morati u jednom trenutku proći.

Sad kad je opisana vrijednost koju ima žena koja ostvari svoju biološko društvenu funkciju i sudbinu, je li vrijeme da postavimo pitanje što je sa ženama koje nemaju tu mogućnost?

Kako su pozicionirane žene koje, najčešće zbog bolesti i medicinske dijagnoze, ne mogu ostati u drugom stanju? Koja je njihova vrijednost? Vrijede li za njih iste predrasude, trebaju li i one biti udane do određene životne dobi, ili se pak one mogu slobodno i bez grižnje savjesti posvetiti karijeri i samačkom životu, što bi se zdravoj ženi i potencijalnoj majci možda zamjeralo? Osobno smatram da su neplodne žene često marginalizirane te da stereotipi koji inače ciljaju plodne žene njih zaobilaze. Zbog njihove biološke predispozicije ili biološke nesposobnosti začeca ili održavanja gamete, uvelike se mijenja njihov društveni status, njihova pozicija, a samim time i problemi koji inače pogađaju plodne žene (primjerice problem porođajnog dopusta ili efekt staklenog stropa), drukčije se manifestiraju kod žena koje nisu u mogućnosti imati djecu.

"Ne postoji 'prirodno' reproduktivno tijelo koji pretpostavlja diskurs. Dapače, upravo je diskurs i prihvaćanje ženstvenosti unutar visoko reguliranih okvira ono koje proizvodi ideju 'prirodnog' reproduktivnog tijela, opredmećujući ženu koja je pod kontrolom nekontrolirajućeg plodnog tijela kao stvorenje supstance, ideal kojem bi mi žene, trebale težiti. Žene koje ne uspiju kontrolirati i provesti ženstvenost unutar uskih granica kojima je opasan svaki dio reproduktivnog životnog ciklusa, su u opasnosti da budu pozicionirane kao lude, loše, i postaju subjekti discipline, kazne, koja maskira tretman rehabilitacije da bi prikrila svoju regulatornu namjeru." (Ussher, 2006,4)

Žene bi trebale u svakom slučaju biti u kontroli svojih reproduktivnih tijela, jer i trudnoća koja nije željena od strane partnera može biti njena krivica. Ona bi u svakom trenutku trebala vladati svojim tijelom i pružati ono što se od nje traži. I u tom pogledu, žene koje nisu sposobne začeti dijete, ili ga održati na životu tijekom devet mjeseci, spadaju u kategoriju drukčije vrednovanih žena. Ima li ona reproduktivno tijelo, obzirom da i dalje ima sve supstance koji jedno reproduktivno tijelo čine time što ono jest? Ima maternicu, ima jajnike, ima jajovode, ali jedna od supstanci nije funkcionalna iz bilo kojeg razloga. Možemo li je, dakle, smatrati reproduktivnom?

Je li potrebno za reproduktivno tijelo da dokazano cijeli sistem funkcionira, odnosno, je li potrebno ispuniti tu maternicu gametom da bismo sa sigurnošću i provjereno mogli govoriti o reproduktivnom tijelu? Gledajući podjelu žena na ovaj način, nameće li se zaključak da su

doista samo trudne žene reproduktivna tijela? Čime isključujemo ne samo žene koje nisu trudne i koje su neplodne, već automatski i muškarce, bez obzira na njihovu plodnost, odnosno neplodnost. Dolaskom reproduktivnih tehnologija na scenu cijeli se kontekst dodatno komplicira, i tu dolazimo do novih pitanja legitimiteta naziva reproduktivnog tijela.

TRUDNA TIJELA

Trudna su tijela ona za koja sigurno znamo da su reproduktivna tijela. Rezultat i funkcija njihove reproduktivnosti su vidljivi. Ali koliko god da je trudno tijelo poželjno i vrijedno u smislu ženine vrijednosti, toliko je i to tijelo izvor straha, smatrano devijantnim i monstroznim. Taj odnos stavlja muškarca izvan odnosa žene i fetusa, i cijeli se fokus sada seli s odnosa muškarac-žena na odnos žena-dijete.

"Osim činjenice o seksualnom odnosu, za kojeg ljudi zaključuju da se dogodio, trudnoća ne uključuje nužno socijalnu relaciju između muškarca i žene, kao između žene i fetusa.

(Trainor, 1984:4) Trudnoća predstavlja jasnu distinkciju između muškog i ženskog tijela, i stanje u kojem muškarac (ukoliko reproduktivne tehnologije ne napreduju vrlo brzo i vrlo progresivno) nikad neće moći biti. To je dijete od prvog dana vezano uz trudnu ženu, prvo pupčanom vrpcom, koja je najočitiji prikaz fizičke povezanosti žene i ploda, i koja sadrži dvije arterije i jednu venu koje hrane i štite plod tijekom 9 mjeseci, a zatim i dojenjem nakon rođenja, i svaki je dio njegova primarno prenatalnog, a zatim i postnatalnog odrastanja (uzmemo li u obzir dojenje kao neizostavni dio postnatalne njege) prvenstveno naklonjen majci. Muška su tijela zato i smatrana nereproduktivnima, jer koliko god teoretski možemo fiziološki stavljati oba tijela na istu razinu, trudnoća je trenutak u kojem praktično vidimo razliku između kompleksnosti funkcije muškog i ženskog tijela.

"Trudnoća ne pripada samoj ženi. To je stanje razvijajućeg fetusa, za kojeg je žena samo spremnik, ili je to objektivni promatrajući proces, ili postaje objektivificiran od žene same kao 'stanje' u kojem 'se ona mora brinuti sama o sebi'." (Young, 2005:46) I kao što se već spomenulo, u trudnoći žena jest svoje tijelo, ali je njeno tijelo različito od nje.

NEPLODNOST

Do sada se već nekoliko puta spomenuo koncept neplodnosti, i to prije svega prisutan u ženskom tijelu. Problem ženske neplodnosti je i doveo do razvoja reproduktivnih tehnologija kao što su umjetna oplodnja (vanjska ili unutarnja) i surogat majčinstvo. Neplodnost podrazumijeva nemogućnost ili začeća ili održavanja oplođene jajne stanice tijekom devet mjeseci. Problem neplodnosti očituje se naravno samo u reproduktivno doba žene, od njene prve menstruacije do ulaska u menopauzu.

"Neplodnost podrazumijeva nedostatak plodnosti, ili nesposobnost imanja djece. Iako, zato jer plodnosti treba određeno varijabilno vrijeme da bi se ostvarila i razvila zigotu, definicija termina neplodnost, za razliku od ostalih medicinskih termina, ima element vremena u svojem objašnjenju. Definicija predložena od strane American Fertility Society, je ona koja je široko prihvaćena, a kaže da je brak (odnos) smatran jalovim ili neplodnim kada do trudnoće nije došlo nakon godinu dana učestalih nezaštićenih odnosa. (Taymor u Overall, 1987:139)

Ono što se želi reći jest da neplodnost nije trenutna bolest ili stanje koje nastaje i nestaje *ex abrupto*. Potreban je određen vremenski tijek (opet mjerljiv u menstrualnim ciklusima, ovulacijama i sl.) da bi se sa sigurnošću moglo reći da postoji problem. Ovdje je važno spomenuti da menstrualni ciklus također ima svoje dijelove – folikularna faza, ovulacijska faza i lutealna faza. Popularno se ovulacijska faza zove još i *plodni dani*, jer je to vrijeme kada zreli folikul napušta jajnik i ulazi u jajovod, te je to period kada se ta jajna stanica može oploditi, ili drugim riječima, to je vrijeme najoptimalnije za spolne odnose koji žele rezultirati trudnoćom. Plodni dani traju svega 3-4 dana u ciklusu (između dvije menstruacije), što *de facto* znači da su ostali dani u ciklusu – neplodni. Gledajući to na ovaj način, doista mora proći dosta vremena kako bi se ustvrdilo da je seksualni odnos koji ne rezultira trudnoćom popraćen nekim određenim problemom kod jednog od partnera, a ne tiče se neplodnih dana u menstrualnom ciklusu.

"Neplodnost je kod žena često vrsta poremećaja – odnosno, gubitak funkcije (ili nekih aspekata) prokreativnih kapaciteta. Neplodnost kod žene je primjerice nemogućnost začeća nakon godinu dana seksualnih odnosa bez zaštite. Ona ima nedostatak kapaciteta začeća, njena je neplodnost odmak od normalnog funkcioniranja, barem kod žena u njihovim reproduktivnim godinama. Taj poremećaj može biti uzrokovan namjernim djelovanjem (kirurška sterilizacija), rezultat slučaja (okolišni uzroci) ili rezultat bolesti (endometrioza)."

(Overall, 1987:140) Ovdje se konkretno govori o vremenskom periodu od jedne godine, što približno znači 12-13 menstruacija i menstrualnih ciklusa koji su nastupili unatoč željenoj i planiranoj trudnoći. Neplodnost može biti stanje uzrokovano namjerno, slučajno, ili bolešću, a svo troje uzrokuje nepovoljan društveni status za ženu. Ona muškarcu ne može donijeti na svijet nasljednika, nastavak loze, a kao što je u prethodnim poglavljima već i napisano – to je njena temeljna funkcija i uloga koju neplodna žena ne može ispuniti.

"Neplodnost je obično smatrana hendikepom, postoji socijalna stigma o neplodnosti." (Overall, 1987:173) Nije nepoznato niti neuobičajeno da se za takve žene kaže da su jalove – a ta se riječ koristi podjednako u životinjskom svijetu kao i za žene, odnosno ljudski rod. Pridjev sam po sebi ima negativnu konotaciju, i pogrdan je po ženu koju se tako nazove. Uz to što je to stanje vezano za ženu, i može joj uzrokovati nelagodu, strah kao i svaka druga bolest ili nefunkcionalnost nekog drugog dijela tijela, društveni pritisak očekivanja djeteta često može i pogoršati stanje uzrokujući ženi veliki stres i nervozu. Još jedna od socijalnih stigma utječe na općeniti stav o neplodnosti, je ta da ona dolazi od seksualno prenosivih bolesti, od nepravilno korištenih unutarnjih kontraceptivnih sredstava, od pobačaja, a svo troje spada u skupinu delikventnog i nepoželjnog ponašanja za ženu. (Ettore i dr, 2017:112)

Upravo je neplodnost jedan od razloga razvoja umjetne oplodnje i reprodukcije generalno; "Razvoj umjetne reprodukcije kao sredstva za liječenje neplodnosti pojačan je osjećajima bespomoćnosti i neuspjeha asociranim uz to stanje. Može zapravo izazvati ono što se naziva 'moralnim pritiskom za imanjem djece'." (Overall, 1987:159) Upravo taj moralni pritisak igra veliku ulogu u daljnjem razvoju stanja žene.

"Zapravo o ženskoj plodnosti odlučuju djelomice voljna odluka, a djelomice slučaj." (De Beauvoir, 2016:530) Ovdje se moramo malo kritički osvrnuti na de Beauvoir, jer kao što je maloprije spomenuto, neplodnost može biti uzrok slučaja, namjernog djelovanja ili bolesti, iako bismo i bolest na neki način mogli svrstati pod slučaj. Međutim, osobno smatram da bi se u citiranoj rečenici riječ plodnost valjalo zamijeniti s riječju reproduktivnost, obzirom da žena može odabrati kako će se nositi sa svojim plodnim kapacitetom ili se može dogoditi slučajna i neplanirana trudnoća. O ženskoj plodnosti odlučuju ili voljna odluka (u rijetkim slučajevima podvezivanja jajovoda primjerice, zahvat koji u Republici Hrvatskoj nije dozvoljen ženama ispod 35 godina starosti), ili slučaj (bolest koja uzrokuje neplodnost), a nikako ne mogu utjecati oboje djelomično. I ako se sada odmaknemo od teorija koje tvrde da neplodnost možemo namjerno izazvati ili uzrokovati, dolazimo do sljedeće dihotomije:

"Neki autori se referiraju na neplodnost kao na stanje u kojem si nenamjerno bez djece i to daje trag. Biti nenamjerno bez djece nije isto što i biti neplodan, ne imanje djece i neplodnost su različiti, iako povezani problemi. Žena može biti plodna u smislu da ima mogućnost začeća, i ima mogućnost zadržavanja trudnoće, ali može biti nenamjerno bez djece, možda zato jer ne može naći partnera s kojim bi ostvarila roditeljstvo ili je spriječena upustiti se u seksualne odnose, kao što se može dogoditi u restriktivnim kulturama, ili možda zato što joj je odbijen pristup reproduktivnim tehnologijama kao što je donacija sperme, ili čak ako je imala dijete, a oduzeto joj je protiv njene volje. Kako bilo, riječ 'nenamjerno' je ključna ovdje." (Overall, 1987:142)

Biti nenamjerno bez djece nije isto što i biti neplodan. Opet dolazimo do miješanja bioloških i društvenih uvjeta, koji vrlo često ne biraju vokabular i dolazi do preklapanja značenja ili poistovjećivanja. Možemo ponovno postaviti isto pitanje, je li žena koja ima biološke uvjete za reprodukciju, a nema socijalne, reproduktivno tijelo?

Ono što je još bitno ovdje naglasiti je da su žene koje su ili neplodne, ili nevoljno bez djece, ipak žene. Činjenica da nemaju dijete koje bi ispunilo njihovu životnu ulogu, ih ne čini ništa manje ženama nego što su to majke.

„Primjerice, ona (Irigaray) negira da je nužno menstruirati ili roditi da bi se žena smatrala ženom. Esencijalno kod bivanja ženom je prolaženje kroz niz tjelesnih formi, a taj je proces reguliran partikularnim ritmom postepene promjene. Ako se ženine tjelesne forme događaju podjednako s tim procesima i slijedovima, onda ona ostaje žena, i nakon što više ne može roditi." (Stone, 2006:106)

Istina je da ljude dijelimo po njihovom spolu/rodu u odnosu na njihove reproduktivne sustave i plodno-reproduktivne kapacitete. No zbilja bi trebalo biti neupitno što se događa s njima ukoliko te ključne oznake i karakteristike nečijeg roda/spola postanu ili su oduvijek nefunkcionalne.

"Mi definiramo ljude kao muške ili ženske u skladu s njihovim reproduktivnim organima i kapacitetima, a žena koja je imala mastektomiju ili histerektomiju ili koja je sterilna, je još uvijek neupitno žena. Kastrirani ili sterilni muškarac, ili onaj kojemu su amputirane genitalije, je još uvijek muškarac. (Chodorow, 1978:15) Žene s nemogućnošću imanja djece i ostalim problemima plodnosti, a muškarci s problemima erektilne funkcije, nemogućnošću oplođivanja jajne stanice i ostalim problemima plodnosti ostaju – žene i muškarci. Njihov se spol ne mijenja obzirom na njihove reproduktivne sposobnosti, pa se tako ne bi trebala niti ženina uloga i status i vrijednost u društvu mijenjati usporedno s njenim biološkim

predispozicijama. "Žene ne moraju imati djecu da bi se smatrale ženama, jer je ženina reproduktivna svijest kulturalno prenosiva." (O'Brien, 1983:50)

„Što može Irigaray reći o ženi koja nikada nije bila sposobna roditi, zbog recimo neplodnosti? Ona katkad pretpostavlja da je sposobnost da se iznese novi život esencijalno za ženu: 'mala djevojčica... je mala žena rođena od strane druge žene. Ona je sposobna roditi poput svoje majke.' Iako, drugdje ona navodi da riječ koju upotrebljava – *engendering* – ne znači nužno roditi dijete: 'dva se spola regeneriraju međusobno, ostavljajući po strani pitanje reprodukcije', gdje je rađanje mogući ishod erotične 'plodnosti' između spolova. Drugi mogući ishod je kulturalni konstrukt: 'Mi moramo otkriti da smo mi uvijek majke samim time što smo žene. Mi donosimo druge stvari na svijet osim djece; ljubav, žudnju, jezik, umjetnost, socijalno, političko, religiozno. 'Jedno od najbenevolentnijih čitanja Irigaray je onda, razumijevanje njene tvrdnje da sve žene (u određenoj fazi njihova života) imaju jednaku sposobnost za *engendering*, što znači da mogu stvarati stvari na jednak način, način svojstven samo ženama." (Stone, 2006:106)

I ovdje možemo ponovno posegnuti sa socijalnom konstrukcijom žene, gdje ona nije nužno samo stroj za rađanje, već majka može biti i žena koja nikad nije rodila. U tom smislu majka koja je posvojila dijete nije ništa manje majka nego ona koja je rodila vlastito. Majke i žene na svijet donose druge stvari osim djece, i neplodnost ne bi nikako smjela utjecati na nečiji socijalni konstrukt. I tu Stone oštro kritizira esencijalistički stav Luce Irigaray, stavljajući društvene faktore i domene na jednaku razinu s biološkim faktorima.

"Institucija majčinstva nije identična rađanju i brizi o djeci, ništa više nego što je institucija heteroseksualnosti identična intimnosti i seksualnoj ljubavi. Oboje stvaraju preduvjete i uvjete u kojima su odluke donošene, one nisu 'stvarnost', ali su oblikovale okolnosti naših života." (Rich, 1995:42) Drugim riječima, majčinstvo ne čini samo porod i briga o djeci, kao što ni heteroseksualnost ne čini samo seksualni odnos. Žene i majke doista na ovaj svijet donose i druge stvari osim djece.

U strogo biološkom smislu možda bismo doista bili primorani reći kako neplodna tijela nisu reproduktivna tijela. U duhu nastavka ovog rada, žene koje nemaju biološku predispoziciju začeca ili održavanja gamete, nisu reproduktivna tijela. Čak ukoliko imaju ovulaciju i

menstruaciju (možemo li doista reprodukciju svesti na menstrualni ciklus?), njihov reproduktivni sustav nije u stanju izvršiti svoju funkciju.

Ukoliko sada znamo da ne možemo svesti reprodukciju samo na ovulaciju i menstruaciju, treba li nam doista fizički dokaz u obliku trudnoće ili djeteta kako bismo sa sigurnošću mogli reći da se radi o reproduktivnom tijelu? U tom smislu, uzmimo hipotetski slučaj da žena ne zna da je neplodna, i za sada ne planira trudnoću, ali ne sluti da će jednog dana kada bude htjela ostvariti svoju reproduktivnost, to biti nemoguće, zbog ovih ili onih razloga i uzroka neplodnosti koje su gore nabrojani. Ona nije plodno tijelo, što znači da nije ni reproduktivno tijelo, i zato bismo potpuno sigurno mogli reći da su samo tijela koja ostvare svoj reproduktivni kapacitet, reproduktivna tijela. Ova uzročno-posljedična hipoteza pretpostavlja da uzrok koji je prouzročio neplodnost ima svoju posljedicu u nemogućnosti reprodukcije. Ali nas vodi do zaključka da bi svaka žena morala provjeriti, odnosno pokušati zanijeti da bi se uvjerila da doista posjeduje reproduktivno tijelo, i provesti svoj aktivni i funkcionirajući reproduktivni sistem iz teorijskog u praktični i provjereni.

REPRODUKTIVNE TEHNOLOGIJE - TKO JE PRAVA MAJKA?

"Ugrađeno u tijela, postajanjem duboko karakterističnim individualcima, ludilo seksa oslonilo se na tehnologiju zdravlja i patologije. I obrnuto, obzirom da je seksualnost bila medicinski objekt, moralo se pokušati detektirati je kao leziju, disfunkciju ili simptom, u dubinama organizma, na površini kože, ili među ostalim znakovima ponašanja." (Foucault u Rabinow, 1984:323) Dvadeseto je stoljeće u potpunosti znanstveno bilo orijentirano čovjeku i razvoju dotad neistraženih područja ljudskog tijela, a seksualnost je došla u fokus ne samo znanstvenih, već i društvenih tema.

"Znanje, vještina i tehnologija postoje da bi omogućili ženama vježbanje kontrole nad začecem. Ali nijedna tehnologija nije politički neutralna i nigdje nije to više očito nego kada žena postane trudna." (Trainor, 1984:110)

Tehnologije su doista revolucionarno promijenile tijek i razvoj reproduktivnih znanosti, ali kao što kaže Belinda Trainor, one nikada nisu politički neutralne, te nastavno na poglavlje "Trudnoća i reproduktivnost kao vrijednost", one će još dugo biti pod utjecajem predrasuda, očekivanja, a ženska će trudnoća i tijelo biti dijelom državnih odluka, a ne privatne sfere doma.

Pitanje reproduktivnih tehnologija dodatno je zakompliciralo cijelu priču oko autonomnosti pojma reprodukcija i legitimnosti reproduktivnog tijela. Reproductivne su tehnologije dobile svoje mjesto pod suncem na početku 20. stoljeća, procvale su sedamdesetih godina i od tada su predmet mnogih rasprava i moralnih normi. Ono što su reproduktivne tehnologije donijele, najjednostavnije rečeno, je odvajanje seksualnosti i reproduktivnosti. "Više ili manje efektivna kontracepcija dozvoljava heteroseksualnu aktivnost bez posljedica reprodukcije. Ali čak i više značajno, forme umjetne reprodukcije kao što su doniranje sperme ili in vitro oplodnja omogućuju reprodukciju bez opasnosti heteroseksualne aktivnosti." (Overall, 1987:172)

Bilo je moguće imati seksualni odnos, bez reprodukcije, ali ono bitnije, postalo je moguće imati reprodukciju bez seksualnog odnosa.

"Nove reproduktivne tehnologije' za ljude su bile redefinirane i korištene od otprilike 1970.-ih godina. Često su bile inicirane i ranije u agrikulturnim reproduktivnim znanostima; te tehnologije uključuju umjetnu oplodnju, preselekciju spola filtriranjem sperme, superovulaciju, transfer embrija, sinkronizirane estruse i genetsko kloniranje. Tijekom prošlih desetljeća, većina tih tehnologija su bile aplicirane kao tretmani za neplodnost." (Clarke,

1998:238) Neke od ovih tehnika kombinirano rezultiraju surogat majčinstvom, što je zapravo temeljno pitanje u kontekstu ovog rada čemu ćemo posvetiti daljnja poglavlja. U kojoj su poziciji surogat majke kada je u pitanju reproduktivnost?

"Iako su neki reproduktivni problemi, kao oni koji se odnose na kontracepciju, pobačaj, rađanje, uvijek bili od duboke važnosti kroz ljudsko postojanje, zadnjih deset godina je svjedočilo razvoju novih reproduktivnih tehnologija, kao što su in vitro oplodnja, transfer embrija i preselekcija spola, i oni svi imaju veliki utjecaj na ljudske živote – ali, oni će imati veliki utjecaj, posebice na živote žena, a taj potencijal ne dobije uvijek pažnju koju zaslužuje." (Overall, 1987:1). Nove su reproduktivne tehnologije utjecale prvenstveno na život žena. Svaka se od ovih nabrojanih tehnika tiče prvenstveno ženskih tijela, bilo trudnih ili ne. Svaki se od ovih procesa odvija u ženskom tijelu, od kojih su neki i bolni. Uzmimo za primjer jajašce koje jednom mjesečno ovulira, i spermatozoid, kao dvije supstance koje zajedno čine novi život, i već su u ovom radu na fiziološki način postavljene na isti nivo. Imaju istu svrhu, i jedno ne može bez drugoga. Dok je za potrebe reproduktivne tehnologije i umjetne oplodnje muškarcima ne samo bezbolno, već i užitak dati uzorak sperme, ono što se naziva aspiracija ili vađenje jajnih stanica je vrlo bolno i često se izvodi uz lokalnu anesteziju. Isto tako, žena se rodi s fiksnim brojem jajnih stanica, čiji broj propada i smanjuje se tijekom njena života, dok muškarac neprestano proizvodi nove reproduktivne stanice. Upravo je iz tog razloga ženski reproduktivni ciklus vremenski ograničen, a muškarcima je podarena neograničena mogućnost razmnožavanja, što je svojevrsni paradoks uzimajući u obzir činjenicu da žene preuzimaju mnogo veći dio u cijelom procesu razmnožavanja, a reproduktivno su vremenski ograničene.

"Diskusija o dilemama prezentirana razvojem tehnika in vitro oplodnje je potaknula i ostavila neriješenima brojne probleme o kontroli vlastitih tijela i što se događa u njima. Neki od tih problema se tiču načina na koji zapravo brigom o tome što se događa našem tijelu brinemo i o tome što se događa drugim tijelima, i o tome kako ona završavaju i kako bi ona trebala ispasti. (Harris, 1985:136) I to predstavlja centralno pitanje u kontekstu ovog rada – kakva su to tijela? Tijela koja su koristila metode i tehnike mehaničke reprodukcije, nasuprot onih koja su prirodnim putem ostvarila reproduktivnost? Jesu li ta tijela uopće različita?

Za početak, osvrnimo se na pojam surogat majčinstva, kao fenomena koji pojmove stvaranja i održavanja gamete stavlja u dva različita ženska tijela. Čije je to dijete?

"Surogat roditeljstvo često stavlja dvije žene u opoziciju oko problema maternalnih prava (Je li majčinstvo biološki determinirano? Što točno konstituira biološko majčinstvo?)" (Markens, 2007:174)

Genski je vrlo očito da dijete pripada ženi čije je oplođeno jajašce, to je jajašce nositelj njenih 23 kromosoma. Ali pojam biološke majke mora se priznati unosi određenu tenziju koju nije jednostavno riješiti. Biološka majka je ona majka koja devet mjeseci nosi embrij/fetus kojeg zatim donese na svijet. Ali što ako taj embrij/fetus ne pripada majci koja je u drugom stanju?

Bi li se biološkom majkom mogle smatrati obje majke, ili samo ona čije je jajašce? Naravno da u takvim slučajevima postoje ugovori kojeg potpisuju obje strane prije procesa, kako nakon poroda ne bi došlo do ovakvih dilema, i kako bi surogat majka *vratila* dijete genetski pravoj majci.

Ukoliko smo pobornici teorije da samo fizički vidljiva trudnoća dokazuje reproduktivnost – surogat majka je u ovom slučaju reproduktivno tijelo. Ona je ta čija je maternica ispunjena zigotom, dok za genski biološku majku nismo sigurni je li njeno tijelo plodno. Možda u pitanju nije neplodnost ili nemogućnost održavanja trudnoće, možda je u pitanju samo strah od poroda ili neki drugi nezdravstveni razlog. Ona nije dokazano reproduktivno tijelo i takvim je ne možemo smatrati. Surogat majčinstvo stavlja žene koje su donirale jajnu stanicu na istu fiziološku razinu kao muškarca. Oni su donirali svoje stanice koje će zajedno proizvesti novi život, i cijeli proces održavanja se odvija izvan njihovih tijela. Oboje su stvorili, ali niti jedan nije održavao, već se proces održavanja dogodio u trećem tijelu. I ovdje je zatim fascinantno da se legitimitet očinstva ne dovodi u pitanje kao što se dovodi legitimitet majčinstva. Očito je neosporivo da je muškarac otac tog djeteta, ali je upitno tko je majka, a dijete se razvijalo izvan tijela i oca i majke čije genske kodove nosi u sebi.

S druge strane, ako smo pobornici teorije da je svako žensko tijelo reproduktivno, odnosno svako zdravo i plodno, onda su oba tijela reproduktivna. Genski biološka majka je žena čiji je genski kod doslovno reproduciran i ponovno proizveden, te njoj pripada jajna stanica, dok je surogat majka ona majka koja je rodila.

Neosporivo je da su djeca koja dođu na svijet ili prirodnim ili umjetnim putem – jednaka. Zapravo je možda i nepotrebno govoriti o reproduktivnoj tehnologiji kao o *umjetnoj* oplodnji, jer se ipak veći dio tiče prirode, i možda bi ju terminološki ispravnije bilo nazivati *potpomognutom* oplodnjom.

"Svaki pokušaj da se napravi antinomija između prirodne i biološke reprodukcije s jedne strane, i umjetne ili dizajnirane reprodukcije s truge strane, je apsurdan. Stvarna razlika je između slučajne reprodukcije i racionalno željene i planirane i odabrane reprodukcije. Ipak, čini se korisnim definirati umjetnu reprodukciju kao usku reprodukciju koja se događa bez seksualnog odnosa." (Fletcher u Overall, 1987:137)

Više bi smisla imalo raditi razliku između slučajne i namjerne, odnosno planirane trudnoće, nego umjetne i prirodne. Radi se o socijalnim predispozicijama, koje vjerojatno imaju više utjecaja na razvoj događaja nakon trudnoće, a u svakom slučaju umjetna je oplodnja planirana oplodnja.

"Ovo pitanje će pokazati da prokreativna sloboda ima duboko moralnu i pravnu vrijednost i da zaslužuje stroge mjere poštovanja u svim reproduktivnim aktivnostima. I dok je ta vrijednost sama po sebi podrazumijevana kada se reprodukcija dogodi *au naturel*, ova knjiga će pokazati da bi tehnološki potpomognuta reprodukcija trebala biti jednako cijenjena."

(Robertson, 1994:4)

Umjetna, ili potpomognuta je oplodnja praćena određenom socijalnom stigmom, možda čak i žaljenjem. Pri čemu se puno više vrednuje *prirodna* oplodnja od one potpomognute, jer slučaj potpomognute prate predrasude koje su opisane u poglavlju neplodnosti. John Robertson je cijelu knjigu posvetio upravo reproduktivnim tehnologijama i toj tematici, a ja bih se usudila reći da bi potpomognuta oplodnja trebala izazvati i veći osjećaj vrijednosti od one prirodne, koja je došla praćena užitkom, barem s jedne strane. Što se tiče socijalnih stigma, surogat majke su predmet moralnih dilema zbog tvrdnje da prodaju svoje tijelo, i iznajmljuju svoje maternice, te ih se često uspoređuje s prostitutkama koje to isto rade, samo s drugim dijelovima spolnih organa. Harris nabraja glavne 4 dileme koje se javljaju kod pitanja surogat majčinstva i davanja jajnih stanica:

1. nekonzistentno je s ljudskim dostojanstvom da bi žena trebala koristiti svoju maternicu kao financijski profit i kao inkubator za nečije tuđe dijete
2. odnos između majke i djeteta je sam po sebi iskrivljen surogat majčinstvom. Takva majka postaje trudna s namjerom da se tog djeteta odrekne nakon rođenja, i to je krivi način za pristupiti trudnoći
3. javlja se osjećaj da je surogat dogovor ponižavajući za dijete koje će biti njegov ishod, jer po svim praktičnim svrhama, dijete će biti kupljeno za novac
4. obzirom da postoje određeni rizici koji dolaze uz trudnoću, niti jedna žena ne bi trebala biti stavljena pred te rizike, ulazeći u trudnoću za nekog drugog (Harris, 1985:142)

Harris ističe da nema ništa sporno u pružanju ili posuđivanju nekog tijela dijela za neki oblik financijske, materijalne, ili emocionalne i društvene potpore, i da je jedino krivo takvo što raditi pod prisilom, ili zato jer nema drugog izbora. On se pita zašto se takve moralne dileme ne događaju kada su u pitanju drugi dijelovi tijela, nego je samo prodavanje maternice tako velik tabu? Ne bismo li onda i doniranje sperme, odnosno njeno prodavanje mogli smatrati prostitucijom? Bismo li profesionalne sportaše koji dobivaju novac za svoje tijelo i njegovu spremu, mogli nazivati prostitutkama?

U knjizi *Health, Culture and Society* se također govori o društvenim značajkama surogat majčinstva i davanja/prodavanja jajnih stanica. Autori uspoređuju cijeli proces s teorijom Arjuna Appadurajia o takozvanim *scapeovima*, pa navode da su *technoscape*, *ethnoscape*, *bioscape*, *financescape*, *mediascape* i *ideoscape* sve prisutne prizme kroz koje se provlači proces reproduktivnih tehnologija, a oni zajedno daju novi produkt – *reproscape*.

"Ti reproscapeovi stvaraju bazene 'biodostupnih' žena." (Pfeffer u Ettorre i dr., 2017). "Za neke, kao npr. *Hands Off Our Ovaries Campaign Group*, to je brutalno iskorištavanje žena koje kontinuirano prodaju svoja jajašca za minimalne financijske iznose, trudeći se izbjeći siromaštvo u nedostatku normalnog zaposlenja. Ostali, kao npr. Wilkinson, tvrde da 'komercijalno surogatstvo nije prodavanje beba, ne iskorištava i ne komodificira žene, i može biti konsenzualno'." (Ettorre i dr., 2017:94) Reproscape je u tom objašnjenju jedan oblik zarade, na kojeg su žene primorane kako bi izbjegle siromaštvo. To je onaj dio Harrisova moralna opravdanja ovakvih postupaka, da niti jedna žena ne bi trebala na takvo što biti primorana, nego bi to trebala raditi iz intrinzičnih razloga i motivacije.

Ono što Foucault, kao i veliki dio diskursa feministkinja druge polovice dvadesetog stoljeća žele reći, a u kontekstu reproduktivnih tehnologija, jest da bi upravo one trebale, bez obzira na to je li to biološki i medicinski potrebno ili ne, odmaknuti pojam reprodukcije od ženina tijela. One vide tehnologiju kao rješenje za sve muke i probleme s kojima se žene nose od pamtivyjeka, i tvrde da bi žene trebale biti razriješene tog pojma upravo kao i muškarci:

"U ranijem zapadnjačko-feminističkom diskursu, majčinstvo je percipirano kao barijera svim stvarima koje bi žene postigle da nisu postale majke. Zapadnjački feminizam, baš kao i zapadnjački patrijarhat je bio, očito, u nelagodnim odnosima s tijelom, i posebice, s majčinim tijelom. Firestone je sugerirala da bi tehnologija mogla biti rješenje i nadomjestak biološkom majčinstvu. **Žene, kao i muškarci, bi trebale biti oslobođene tereta reprodukcije.** U toj je ideološkoj klimi Adrienne Rich donijela na *Svijet Of Woman Born*. Knjiga je izazivala ljude

na razumijevanje osobnih i političkih aspekata majčinstva, proučavajući majčinstvo kao iskustvo i instituciju." (Watson Franke u Rich i Cecile O'Reilly, 2004:76)

Ova je podebljana rečenica još jedan argument u vječnoj podjeli tijela koja se proteže kroz ovaj rad – čije je tijelo zapravo reproduktivno – a to je da bi žene, kao i muškarci trebale biti olakšane od reprodukcije, što vrlo jasno indicira da muškarci ne nose na svojim leđima težinu reprodukcije, te nisu reproduktivna tijela.

"I u nastavku, rupa po rupa, zašto ne smatrati abdomen jednoga, abdomenom drugoga? Muške trudnoće. Ženske majke-mašine." (Braidotti, 1994:53) Olakšavanjem žena od tog procesa reprodukcije, dio bi spao na muškarce, odnosno možda bi se konačno po tom pitanju muškarci i žene doveli na istu razinu.

"Zaključak je neizbježan, da je karakter i priroda ljudske reprodukcije u neizbježnom zaokretu, čak i ako je najmanji postotak ljudi koristio te tehnologije. Kao Cezar prelazeći Rubikon, nema povratka natrag od tehničke kontrole koju sada imamo nad ljudskom reprodukcijom. Odluka o imanju ili ne imanju djece, na jednom važnom nivou, nije više stvar Boga ili prirode, nego je postala subjekt ljudske volje i tehnološke ekspertize." (Robertson, 1994:4)

Nakon uvođenja metoda reproduktivne tehnologije, započelo je novo razdoblje kontrole nad ljudskim tijelima i cjelokupnim procesom reprodukcije. Ona postaje pravo na izbor.

POBAČAJ

Teško je govoriti o ovoj temi bez doticanja ili osobnih stavova ili nedavnih događanja koji su bili dio svakodnevnice i medijskih napisa zadnjih mjeseci tijekom ratifikacije Istanbulske konvencije u Republici Hrvatskoj primjerice i generalno ženskih prava na izbor, ali poanta ovog poglavlja je osvrnuti se na abortus ne kao na ispravan ili neispravan čin, već kao na pravo na reprodukciju, odnosno ne-reprodukciju. U ovom se slučaju radi o biološki ispravnim predispozicijama, očito plodnom tijelu, i zdravom tijelu, o ženskom tijelu koje je stvorilo, ali odbilo održati plod, odnosno gametu. Kakvim ga to odbijanje održavanja ploda i trudnoće

čini, reproduktivnim zbog uspješnog začeća, ili nereproduktivnim zbog odbijanja devetomjesečne trudnoće?

Na ovaj se teoretski način važno ograditi od svih implikacija i striktno zadržati na ciljanom argumentu. Argument bi u ovoj pretpostavci bio taj da se abortus može protumačiti kao izbor na nereproduktivnost, žena je odbila biti reproduktivno tijelo.

"Moralni argument modificirane pro-choice pozicije počinje s neprepoznavanjem važnosti pobačaja kao slobode za izbjegavanje reprodukcije." (Robertson, 1994:49) Pro choice je u tom smislu pozicija koja legalno odobrava pobačaj, ali ga se ne u društvenom kontekstu ne podržava i ne potiče. "Zbog tih razloga, modificirana pro-choice pozicija koja prepoznaje amoralnost i legalno pravo na rani pobačaj, ali ga pokušava obeshrabriti ili spriječiti."

(Robertson, 1994:48) Time se ženi daje legalna pozadina pobačaju, ali na njoj ostaje težina odluke koja nastaje s tim pokušajem sprječavanja i pro-life argumentima. Nastavno na tekst o reproduktivnim tehnologijama, abortus se može shvatiti kao pravo na izbor reprodukcije, pri čemu onda to tijelo ne biva reproduktivnim – ono nije rezultiralo vidljivim i opipljivim fizičkim produktom, ono je na vrlo kratak period bilo trudno tijelo, koje to više nije željelo biti. I zbog toga je nereproduktivno – jer je tako odlučeno.

Ovdje je tjelesna autonomnost na najvišoj razini, pri čemu bi u svakom slučaju žena čije je tijelo, trebala imati zadnju riječ.

S druge strane, ukoliko gledamo na tijelo koje je abortiralo kao na zdravo i plodno tijelo, a njegova nam je trudnoća to potvrdila, zapravo gotovo sigurni možemo to tijelo smatrati reproduktivnim. Ono ima tu sposobnost, reproduktivni sustav funkcionira, i trudnoća je ovdje u svrsi dokaza o plodnosti tog tijela.

PRAVO NA NE-REPRODUKCIJU

Nastavno na prethodna poglavlja i objašnjenje o slučajnoj ili namjernoj neplodnosti, dolazimo do teoretske kategorije žena koje imaju biološke preduvjete, imaju plodna tijela, ali ne žele imati djecu. Govoreći o takvim hipotetskim slučajevima, pokušat će se teorijski odrediti jesu li te žene reproduktivne? Čini li ih činjenica da one imaju mogućnost zanijeti i iznijeti trudnoću do termina reproduktivnima, ili bi se doista to trebalo ostvariti realno kako bi ih mogli nazvati reproduktivnima?

Emily Martin pišući o reprodukciji, razvoju njene znanosti i reproduktivnoj tehnologiji piše:

"Niti se moje istraživanje i pisanje, fokusirano na žene i početak, cvjetanje i kraj njihovog reproduktivnog kapaciteta odnosi na sve žene i na svačija iskustva. Fokus na reprodukciji može biti periferan za muškarce, za žene koje se odluče ne reproducirati, za žene koje ne menstruiraju, za muškarce i žene koji su neplodni, za homoseksualne muškarce i žene i tako dalje." (Martin, 2001:xxvii) Ona fokus stavlja samo na žene koje planiraju ostvariti svoje reproduktivne potencijale, ili su to već napravile. Svih ostalih kategorija, što uključuje muškarce, žene koje odluče ne reproducirati se, neplodne, gay parove, njena se teorija ili ne tiče uopće ili ih spominje na njenoj margini. Temelj njenog pisanja su plodna ženska tijela, što pomalo radikalno stavlja sve ove nabrojane skupine ljudi u kategoriju nereproduktivnih tijela. Martin spominje reproduktivni kapacitet, koji se odnosi na ženino zrelo doba, odnosno od prve do zadnje menstruacije. Ona sama kaže da se njeno pisanje odnosi na limitirane kategorije žena, obzirom da se ta kategorija žena povijesno najviše ticala javnih društvenih tema, i one su posebno bile vezane striktno uz svoja tijela, svodeći njihove kulturalne karakteristike na biološke.

"U našem je društvu uvriježenije pitati nekoga zašto nemaju djece, nego zašto imaju." (Harris, 1985:153) Nažalost živimo u takvom društvu da će parovi koji su svjesno odabrali živjeti bez djece vrlo vjerojatno biti prozivani zbog te odluke, a i osobno sam bila svjedok mnogih pitanja novo oženjenim parovima koja su se ticala njihovih budućih reproduktivnih planova. Danas je situacija takva da bi se odluka o ne imanju djece također mogla slobodno svrstati pod temu reproduktivnih prava. Danas je situacija takva da država ima veća prava o pitanjima ženske tjelesne autonomnosti nego žena sama. Ne samo po pitanju abortusa, nego i već spomenutoj zabrani podvezivanja jajovoda ženama mlađima od 35 godina. Što znači da žena nema drugog izbora nego posegnuti za kontracepcijom, od kojih niti jedno sredstvo ne garantira stopostotnu zaštitu od trudnoće. Što dalje implicira da ako do neplanirane trudnoće i

dođe, država se bori svim silama da pobačaj bude zabranjen, što bi ženu stavilo u pat poziciju nužnog i neizbježnog rađanja i trudnoće. Takav razvoj događaja vodi do zaključka da je žena na korak do prisile kad je u pitanju trudnoća i porod. Pravo na ne-reprodukciju čini se kao ne osobno i privatno pravo, već kao društveno utemeljena negativna predrasuda za kojom niti jedan heteroseksualni zdravi par ne bi trebao posegnuti.

"Odluke o imanju ili o izbjegavanju imanja djece su privatne odluke velike težine koje određuju oblik i značenje nečijeg života." (Robertson, 1994:24) Ali bi ta odluka u svakom slučaju trebala ostati dio samo tog nečijeg života na čiji ima veliki utjecaj, a ne biti dio javne sfere i polemike.

"Može se argumentirati da kako žene imaju pravo (ili bi trebale imati) na odabir o tome hoće li se reproducirati, imaju i muškarci. Iako je krivo pretpostaviti da su muškarci i žene u potpuno istoj poziciji u tom smislu. Za ženu, reproduktivna sloboda znači pravo da ne bude forsirana dati svoje tijelo produkciji drugog ljudskog bića, pravo na tjelesnu autonomnost i samo-određenje. Za muškarca ne postoji takav ekvivalent forsiranog reproduktivnog čina kojega su žene subjekt." (Overall, 1987: 183)

Muškarci nikako i nikada neće biti u istoj prethodno opisanoj situaciji prisilne reprodukcije. U svakom se slučaju može reći da i muškarci i žene imaju pravo na odabir, ali na razini stvaranja. Na onoj razini u kojoj muškarac daje spermatozoid kao polovicu kromosoma, a žena daje jajašce kao drugu polovicu kromosoma. Ali ukoliko se ne radi o umjetnoj reprodukciji i udjelu treće osobe koja bi tu trudnoću iznijela, na razini *održavanje* žena nikako nije u ravnopravnoj poziciji s muškarcem. Najjednostavnije rečeno – muškarac može otići. Žena ne može otići od svog tijela, i čak i ako se složimo da ona tijekom trudnoće jest otuđena i da to nije njeno tijelo koliko god da i je, ona od njega ne može pobjeći i na njega je osuđena. I zato se pitanje prava na ne-reprodukciju tiče prvenstveno žene, a ne muškarca. Uzmimo još jedan hipotetski primjer:

"Da bi to razumjeli, zamislite najteži mogući slučaj (imaginarni). Žena koristi oralnu kontracepciju, uz znanje njenog muža. Zatim, bez njegova odobravanja ili znanja, ih prestane uzimati. Posljedično tome, ostane trudna. Bez sumnje, taj čovjek nije dobrovoljno pristao na postajanje ocem, možda je htio ostati bez djece. Djelo njegove žene nije opravdano, dakako da je trebala diskutirati o činu prestanka uzimanja pilula sa svojim suprugom. Možda je to kršenje suradnje i iskrenosti dobar razlog da suprug napusti svoju ženu." (Overall, 1987:183) On uvijek može otići. Iako ovakvo ženino ponašanje ne uključuje moralno odgovorno ponašanje, njen partner može otići. Ostavit ćemo po strani što ne bi trebao biti oslobođen sve moralne i zakonske odgovornosti, i što ga ne opravdava ženin postupak, ali je to u mogućnosti

napraviti jer ga doslovno fizički ništa ne veže niti uz ženu niti uz fetus/zametak. Možda smo mogli uzeti i puno jednostavniji i nažalost češći primjer – primjer silovanja i neželjene trudnoće, u kojoj je ženska tjelesna autonomnost ne samo nepostojeća, već i potpuno obezvrijeđena i omalovažena.

Kod pitanja tjelesne autonomnosti, i činjenice da žena *ne može otići*, ona ima veću tjelesnu autonomnost u samo jednom pogledu. To je dijete (ukoliko se radi o prirodnoj reprodukciji) neupitno njeno. Sve njene reproduktivne supstance su od početka do kraja procesa ostale unutar nje, dok je muškarčeva autonomnost po pitanju očinstva puno labilnija. Činjenica da on nakon ejakulacije može otići, i proces se više ne tiče njegova tijela, ima svoju lošu stranu, a to je da on nikada, osim ako znanstveno ne utemelji pretpostavku, ne može biti siguran radi li se o njegovom potomku (izostavit ćemo moralne argumente, i držati se čiste tjelesne autonomnosti).

Imati pravo na ne-reprodukciju ne znači da žena neće nikada roditi, nego jednostavno znači da nema obligaciju da to učini. To znači da ima zakonsku i društvenu potporu u toj namjeri i odluci, kao što i trudne žene imaju potporu iznijeti svoju trudnoću sigurno do poroda.

"Neupitno postoji baza za opravdanje ženinog izbora na nereprodukciju, što znači mogućnost izbjegavanja imanja djece protiv vlastite volje – a ona podrazumijeva pristup kontracepciji i pobačaju." (Overall, 1987:167) Takvo bi pravo, pravo na ne-reprodukciju trebalo obuhvaćati i laki pristup kontracepciji, kao i legalan pobačaj, za koji se aktivisti mnogih država još uvijek pokušavaju izboriti. Ovakvo stanje implicira da je pravo na reprodukciju autonomnije i zaštićenije od prava na ne-reprodukciju, te da će društvena norma uvijek biti naklonjena polu *imati djecu*, za razliku od perifernog *ne imati djecu*.

"Tako žena može prihvatiti poziciju gdje reproduktivno tijelo nije predstavljeno kao dio našeg subjektiviteta, nego jednostavno kao dio našeg iskustva bivanja ženom – dio koji je prihvaćen, ili čak slavljen, i ako je asociran s nelagodom, nema iskustva srama ili grižnje savjesti. (Ussher, 2006:154) Reproductivnost ne mora nužno biti subjektivna stvar, ona je zbog kulturoloških normi jednostavno dio svake žene. Kod žena koje planiraju i očekuju trudnoću, taj je koncept slavljen, ali kod žena koje ne planiraju trudnoću, on je jednostavno pripisan kao i svakoj drugoj ženi, bez obzira na njen reproduktivni odabir.

BITI ILI POSTATI REPRODUKTIVNO TIJELO

Sada kada je teoretski materijal o potencijalnim reproduktivnim tijelima izložen, obrazložen i argumentiran, preostaje pokušati odrediti ženska reproduktivna tijela. Može li se uopće donijeti zaključak koji bi rezultirao suvislom i razumnom definicijom reproduktivnog tijela? Treba li nam uopće takav zaključak, ili možemo donesti novu distinkciju kojom bi riješili filozofska pitanja i samo jasno prepoznavali reproduktivnost kao opciju ili mogućnost. U tom se smislu sve dosadašnje podjele mogu svesti na pitanje jesmo li reproduktivna tijela ili ćemo to postati ostvarivanjem potencijala reprodukcije.

BITI REPRODUKTIVNO TIJELO

Ukoliko žene bivaju reproduktivnim tijelom, one ga jednostavno imaju, reproduktivnost je njihova biološka karakteristika. Nešto što je urođeno, što ne ovisi o praktičnom ostvarenju i realizaciji, te nešto što svaka žena ima zbog činjenice da posjeduje reproduktivne organe koje posjeduje. Stanje te reproduktivnosti se ne mijenja u odnosu na njene odluke ili odbacivanje želje za reprodukcijom. Njeno tijelo samo po sebi jest reproduktivno, jer ono sadrži sve potrebne supstance, njen reproduktivni sustav u stanju je stvoriti i održati oplodenu jajnu stanicu na životu do trenutka njenog razvoja kada napušta majčino tijelo. I samim time što nečije tijelo to može – ono je reproduktivno.

De Beauvoir radi razliku između stvaranja i održavanja, što čini konačnu razliku između muškog i ženskog spola. Žensko tijelo je sposobno i prilagođeno za obje radnje, dok je muško tijelo osposobljeno samo za ovo prvo. Završetkom spolnog odnosa, za muškarca je gotov i cijeli proces trudnoće i stvaranja novog života (ukoliko govorimo o uspješno oplodenoj jajnoj stanici nakon ejakulacije u vaginu), dok za ženu cijeli proces tek počinje. (De Beauvoir, 2016)

Hipotetski možemo reći da neko žensko tijelo odbacuje drugi dio – odbacuje održavanje. Ona ne želi imati dijete, ne želi biti trudno tijelo, ne želi roditi. Kada smo zaključili da je *zdravo* žensko tijelo odlučilo ne razvijati plod u svojoj maternici, logika ove teze počinje dobivati svoj smisao. Tijelo može stvoriti, ali ne želi održavati. Ono je i dalje reproduktivno.

Hipotetskim odbacivanjem želje za održavanjem gamete, a ostavljajući sposobnost stvaranja

gamete, u teoriji bismo mogli reći da je to specifično žensko tijelo izjednačeno s muškim tijelom, koje također ima sposobnost samo stvaranja, a ne i održavanja. Teoretski, zadržavanje i održavanje gamete kod ta dva tijela ne postoji i oni su mogli bismo reći na istom nivou reproduktivnosti. A to jest – oni doista jesu reproduktivna tijela.

Nastavljajući se na prethodno napisano, svrgavajući izjavu da žensko tijelo nije reproduktivno ukoliko ne ostvari cilj biološkog majčinstva, bilo bi jednako reći da muško tijelo nije reproduktivno jer nema mogućnost održavanja. I iako je već napisano da mnogi autori i autorice, ponajprije Emily Martin kada govore o svojim teorijama stavljaju na marginu neplodna tijela i muškarce, u ovoj hipotezi u kojoj je svako žensko tijelo reproduktivno bez obzira na ostvarenje trudnoće, bilo bi jako teško ustvrditi da muško tijelo nije reproduktivno. Da bi ženska maternica bila ispunjena i izvršavala svoju svrhu, i kao takva bila temelj za proglašavanje tijela reproduktivnim, potrebna joj je tuđa reproduktivna sposobnost – ona muška, onaj muški nositelj spermatozoida. Ova hipoteza govori da je mogućnost stvaranja ono što tijela čini reproduktivnim, što marginalizira samo i de facto neplodna tijela, koja sama po sebi, bez ikakve teoretske pozadine, nisu reproduktivna. Ova hipoteza govori o zdravim tijelima koja imaju mogućnost donijeti novo biće na svijet, i to ih čini reproduktivnim tijelima.

"Dok mnoge žene nikad ne postanu trudne ili nikad ne rode, menstruiranje i posjedovanje grudi je zajedničko većini žena tijekom većine njihova života." (Young, 2005:6)

Ne mora se nužno ispuniti maternica fetusom da bi se moglo sa sigurnošću reći da se radi o reproduktivnom tijelu. Grudi i menstruacija, kao što navodi Young su sasvim očiti i dovoljni pokazatelji da je žensko tijelo prilagođeno oplodnji i trudnoći, što ga čini reproduktivnim tijelom.

POSTATI REPRODUKTIVNO TIJELO

Ukoliko se sada okrenemo na drugi pol koji govori da je reproduktivno tijelo samo ono tijelo koje ispuni svoju funkciju reproduktivnosti, onda govorimo o tome da se reproduktivno tijelo može samo postati. Onda je to teza koja isključuje prvenstveno muškarce i neplodne žene, a zatim i žene koje su odlučile ne postati biološke majke, odnosno odbile su roditi, iz ovog ili

onog razloga. Reproductivna su tijela, samo ona, o čemu se već govorilo u tekstu, koja doista fizički dokazuju svoju reproductivnost, u obliku svog biološkog i ljudskog nasljedstva.

Rosi Braidotti ukazuje da pitanje novog milenija nije što smo mi, već što želimo postati. Ona to govori u kontekstu stalnih tranzicija, hibridizacija, stanja "između" i teorijskih reprezentacija. Tijela danas su predmet mnogih rasprava, ona istovremeno pripadaju svemu i ničemu, opiru se binarnosti i postaju liminalna. Iz te perspektive, nije bitno ono što mi jesmo – već ono što možemo i želimo postati. U tom je kontekstu ženin odabir želi li postati reproductivno tijelo i pretvoriti tu mogućnost u realnost. (Žilić u Bosanac, Jurić, Kodrnja, 2005)

Foucault svoju teoriju temelji na materijalnosti, i kaže da se, u kontekstu novih reproductivnih tehnologija – reproductivnim tijelom postaje. Time on negira prirodnu i predodređenu tjelesnu reproductivnost, već je ona gotovo kao produktivnost, nešto na čemu se radi, čemu se teži i nešto što se može ostvariti.

"Foucault razvija političku ekonomiju tijela – tijelo koje je definirano svojom materijalnošću, tako reći, subjekt koji je sklon varijacijama simboličkih i materijalnih operacija, mora biti poslušan, submisivan, erotičan, koristan, produktivan i tako dalje." (Braidotti, 1994:27)

On govori o već obrazloženim reproductivnim tehnologijama, mehaničkim reprodukcijama kojima možemo potpomoći tijela da ostvare svoju reproductivnost. Zašto bi se govorilo o tehnologijama koje bi podupirale ostvarenje reproductivnosti ukoliko je ona već biološki predodređena? On govori o sferi kontroliranja cijelog reproductivnog sustava, od umjetne oplodnje do surogat majki, ali u kontekstu *ostvarivanja* reproductivnosti. Foucault cijeli proces dijeli na nekoliko odsječenih dijelova; zamrzavanje spermija, jajašaca, in vitro oplodnju, vanjsku oplodnju i smještanje oplođenog jajašca u maternicu, ali svaki vodi istome – trudnoći i pokušaju reproduciranja. (Braidotti, 1994)

Time se može zaključiti da reproductivnost nije nešto što imamo, nego nešto što želimo ili nešto što izbjegavamo. Ona nije stalno i svugdje prisutna, ona je svjesna odluka, proces i čin. Ona je doslovno ono što Foucault naziva utjelovljenjem unutar tijela. Ovom su teorijom i surogat majke reproductivna tijela, one produciraju novi život, održavaju ga na životu, te ga na koncu i donesu na život. U čisto materijalističkom smislu, u ovoj je tezi to važno – fizička reprodukcija, na pragu marksističke teorije u kojoj je materijalnost mjerilo vrijednosti, a u ovom slučaju – biološka materijalnost. Žene koje doniraju svoja jajašca i muškarci periferno jesu također u ovoj teoriji, čisto zato jer ne možemo reći da produkt njihove materijalne

reproduktivnosti nije vidljiv. Ono što ih čini perifernima jest činjenica da se ta reproduktivnost odvija izvan njihova tijela, izvan njihove materijalnosti, čime su oni lišeni trudnoće, koja je kao što smo već na početku ove teorije iznijeli, ključan faktor kriterija reproduktivnog tijela.

Taj izbor, kao što sam već i spomenula, se ne tiče eventualnog odgoja, kao u slučaju posvajanja primjerice. Tiče se materijalnosti vlastitog tijela, i odabira vezanih uz njegove, kako ih se još naziva, generativne organe.

Žene nisu rođene s postojećim znanjem o odgoju i brizi za djecu, kao što se često pretpostavlja, obzirom na njihove biološke karakteristike:

"One nisu rođene sa nužnim vještinama i znanjem, ali ga steknu jer nemaju izbora. Izbor je ili imati djecu i odgojiti ih, ili ne imati djecu, jer muškarci nisu odgajatelji djece. Oni za to nisu nesposobni, ali su sposobni izbjeći posao jer su uspjeli organizirati produkciju i reprodukciju realnog života u njihovom interesu. Iako ne profitiraju svi muškarci od te privilegije, kao što ne pate sve žene jednako od te opresije, nejednakost između žena i muškaraca određuje podjelu i praksu odgajanja djece i brige o njima." (Trainor, 1984:178)

Možda jedna od ključnih riječi ovdje je reproduktivni izbor. Odabir i odluka o potomstvu ili životu bez djece. Današnje tehnologije omogućavaju oba odabira, i reprodukcija postaje kontrolirani pojam kojeg se odabire ili izbjegava, a ne stvar prirode i biološke predispozicije. Pozitivna i afirmativna odluka o reprodukciji značila bi planiranu trudnoću i/ili dijete, prirodnim ili umjetnim putem, dok bi negativna i negacijska odluka vjerojatno značila ili apstinenciju ili kontraceptivna sredstva, pa čak i pobačaj.

Ova cjelokupna podjela na biti i postati reproduktivnim tijelom čini još jednu veliku razliku koja je povijesno utemeljena – ona o pasivnosti ženskog tijela i aktivnosti muškog tijela. Žensko je tijelo pasivno, ono čeka da ga aktivna i pokretna muška stanica oplodi, ono čeka da ga se penetrira, i cijelo je njeno tijelo statično. Muškarac je taj koji stvara i konstantno proizvodi, čija se aktivnost fizički vidi i osjeti u kontekstu seksualnosti i spolne aktivnosti.

"Termini kao to su 'penetracija' i 'umetanje' penisa u vaginu izražava mušku aktivnost i žensku pasivnost." (Trainor, 1984:96)

Ženska je pasivnost ukorijenjena i u drugim patrijarhalno nastrojenim društvima i odnosima, ali posebno u pitanjima spolnih odnosa i intimnosti. "Seksualna objektifikacija žena opravdava mušku dominaciju nad ženama tijekom seksualnog odnosa, idealizirajući mušku aktivnost i prisilu, te žensku pasivnost i submisivnost." (Trainor, 1984:100)

Ali ako sada kažemo da se reproduktivnost odabire, da žena ne čeka pasivno da ju se oplodi, nego doista može odabrati nerekreducirati se, ona postaje aktivni dionik tog suodnosa, ona odlučuje o svom tijelu i njegovoj autonomiji. Njoj doslovno sada reproduktivne tehnologije omogućavaju da potpuno izađe iz tog podređenog statusa slabije i inferiornije, te joj nedvojbeno daje jednaka prava i jednaku snagu odluke kao što je ima muškarac.

ZAKLJUČAK

Počevši s objašnjenjem temeljnih pojmova, seksualnosti, plodnosti i reproduktivnosti, te kroz povijesni presjek razvoja reproduktivnih znanosti koji se odvio relativno kasno u odnosu na druge specijalistička medicinska područja, rad je postepeno postavljao pitanja o pravu na naziv reproduktivnog tijela.

Odmah po početku rada moglo se zaključiti da su trudna tijela zasigurno reproduktivna tijela, i da su mnoge teorije koje se bave reproduktivnošću naprosto stavile na marginu muška tijela, ne-heteroseksualna tijela, neplodna tijela te žene koje ne žele roditi.

Pri čemu biti majka, i roditi, nemaju isto značenje. Povijesno je ženina vrijednost bila upisana upravo kroz njenu sposobnost rađanja i bivanja majkom, te su njene socijalne vrijednosti bile svedene neopravdano kroz biološke, a često se to radi i danas. Valja napomenuti da bivati majkom ne znači nužno i roditi, te da žene donose na svijet mnoge druge vrijednosti koje se ne tiču samo odgoja i rađanja djece.

Nakon što su trudna tijela stavljena u sigurnu kategoriju reproduktivnih tijela, a neplodna tijela definirala kao nereproduktivna, otvorila su se nova pitanja kao što su kako definirati surogat majke, generalno reproduktivne tehnologije te što je sa ženama koje jednostavno ne žele roditi?

Pravo na nereprodukciju zapravo je postalo teže imati nego pravo na reprodukciju, jer normativni heteroseksualni parovi gotovo da imaju obavezu postati roditelji. Žene koje ne žele roditi smatrane su ludima i sebičnima, dok su s druge strane samohrane majke i žene bez partnera koje žele postati majke nepromišljene i neodgovorne.

Pravo na nereprodukciju podrazumijeva ne samo pravo na odluku da žena ne želi roditi, već i pravo na kontracepciju, te pravo na pobačaj, kao temeljno ljudsko pravo o tjelesnoj autonomiji.

Cilj je ovog rada predstaviti pogled na reprodukciju kao na odabir, kao nešto što možemo imati, ili nešto što možemo izbjeći. U kontekstu novih reproduktivnih tehnologija, reproduktivnost je ostvariva, materijalno vidljiva, te pod nadzorom i kontrolom. Ona nije nešto što svaka žena ima i mora imati, već ju izlazak iz te zone pasivnosti čini aktivnim dionikom u odlukama o vlastitom tijelu.

BIBLIOGRAFIJA

1. **Primorac, Igor.** *Filozofija seksualnosti*. Zagreb : Kruzak, 2003.
2. **Grosz, Elizabeth.** *Volatile Bodies - Toward a Corporeal Feminism*. s.l. : Indiana University Press, 1994.
3. **Adele, Clarke E.** *Disciplining Reproduction - Modernity, American Life Sciences and the Problems of Sex*. 1998.
4. **Rich, Adrienne.** *Of Woman Born - Motherhood as Experience and Institution*. s.l. : W.W. Norton&Company, 1995.
5. **Martin, Emily.** *The Woman in the Body - A Cultural Analysis of Reproduction*. 2001.
6. **Stone, Alison.** *Luce Irigaray and the Philosophy of Sexual Difference*. s.l. : Beacon Press, 2006.
7. **Butler, Judith.** *Bodies That Matter - On the Discursive Limits of Sex*. s.l. : Routledge, 2011.
8. **Irigaray, Luce.** *An Ethics of Sexual Difference*. s.l. : Cornell University Press, 1993.
9. **Rich, Adrienne i Cecile O'Reilly, Andrea.** *From Motherhood to Mothering - The Legacy of Adrienne Rich's Of woman Born*. s.l. : State University of New York Press, 2004.
10. **Braidotti, Rosi.** *Nomadic Subjects - Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. s.l. : Columbia University Press, 1994.
11. **Markens, Susan.** *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. s.l. : University of California Press, 2007.
12. **Foucault, Michel.** *The History of Sexuality*. New York : Pantheon Books, 1978.
13. **Ussher M., Jane.** *Managing the Monstrous Feminine - Regulating the Reproductive Body*. s.l. : Routledge, 2006.
14. *If Men Could Menstruate*. **Steinem, Gloria.** 1978, Ms. Magazine.

15. **Kevin, Catherine.** *Feminism and the Body: Interdisciplinary Perspectives.* s.l. : Cambridge Scholars Publishing, 2009.
16. **Bosanac, Gordana, Jurić, Hrvoje i Kodrnja, Jasenka.** *Filozofija i rod.* s.l. : Hrvatsko Filozofsko društvo, 2005.
17. **Chodorow, Nancy.** *The Reproduction of Mothering - Psychoanalysis and the Sociology of Gender.* s.l. : University of California Press, 1978.
18. **Overall, Christine.** *Ethics and Human Reproduction.* London : Academic Division of Unwin Hyman, 1987.
19. **De Beauvoir, Simone.** *Drugi spol.* Zagreb : Naklada Ljevak, 2016.
20. **Nicholson, Linda J.** *Feminizam/Postmodernizam.* Zagreb : Liberata, 1999.
21. **Young, Iris Marion.** *On Female Body Experience - Throwing Like a Girl and Other Essays.* s.l. : Oxford University Press, 2005.
22. **Harris, John.** *The Value of Life - An Introduction to Medical Ethics.* London and New York : Routledge and Kegan Paul, 1985.
23. **Firestone, Shulamith.** *The Dialectic of Sex - The Case For Feminist Revolution.* s.l. : A Bantam Book, 1970.
24. **Health, UK Department of.** *The Pregnancy Book.* s.l. : Health Promotion England, 2005.
25. **Greer, Germaine.** *The Female Eunuch.* s.l. : Harper Collins e-books, 2002.
26. **Griffin, Susan.** *Woman and Nature - The Roaring Inside Her.* s.l. : Harper&Row, 1978.
27. **O'Brien, Mary.** *The Politics of Reproduction.* s.l. : Routledge&Kegan Paul, 1983.
28. **Trainor, Belinda.** *An Analysis of Male Social Power.* s.l. : University of Cantenbury, 1984.
29. **Ettore, Elizabeth, i dr.** *Health, Culture and Society - Conceptual Legacies and Contemporary Applications.* s.l. : Palgrave Macmillan, 2017.
30. **Robertson, John A.** *Children of Choice - Freedom and the New Reproductive Technologies.* s.l. : Princeton University Press, 1994.

31. **Mills, Catherine.** *Futures of Reproduction - Bioethics and Biopolitics*. s.l. : Springer, 2011.
32. **Nilsson, Jakob i Wallenstein, Sven-Olov.** *Foucault, Biopolitics and Governmentality*. 2013 : Sodertorn University.
33. **Rabinow, Paul.** *Foucault Reader*. New York : Pantheon Books, 1984.
34. **Crawford, Catherine.** *European Sexualities 1400-1800*. s.l. : Cambridge University Press, 2007.
35. **Godbeer, Richard.** *Sexual Revolution in Early America*. s.l. : The Johns Hopkins University Press, 2002.
36. **Rittner, Don i McCabe, Timothy L.** *Encyclopedia of Biology*. New York : FactsOnFile, Inc., 2004.
37. **Longe, Jacqueline L. i Blanchfield, Deirdre S.** *The Gale Encyclopedia of Medicine*. Farmington Hills : Gale Group, 2002.
38. *Encyclopedia Britannica*. 1911.
39. **Tremain, Shelley.** *Reproductive Freedom, Self-Regulation, and the Government of Impairment in Utero*. s.l. : Indiana University Press, 2006.
40. **Chambers, James, i dr.** *Facts On File Encyclopedia Of Health And Medicine*. s.l. : Facts on File, 2006.
41. **Laqueur, Thomas.** *Making Sex - Body and Gender From the Greeks to Freud*. s.l. : Harvard University Press, 1992.